

REGULI, CONSTRÂNGERI ȘI PRINCIPII CONVERSAȚIONALE: INTERACȚIUNEA VERBALĂ CA UNIVERS AGONAL REGLEMENTAT

FLORIN-TEODOR OLARIU

1. Una dintre principalele caracteristici ale analizelor de tip pragmatic aplicate interacțiunilor verbale o reprezintă constanta invocare a necesității respectării sau îndeplinirii unor seturi de reguli, constrângeri sau condiții referitoare fie la statutul sau comportamentul participanților angajați într-un schimb conversațional, fie la cadrul situațional în care interacțiunile verbale avute în vedere se derulează. Această acțiune cvasigenerală a teoreticienilor din domeniu (acțiune plasată, așadar, la nivel *conceptual-metalingvistic*) vine din conștientizarea naturii *contractuale* (altfel spus, *coercitive*) a activităților discursive, pe parcursul cărora este necesară o permanentă ajustare a nevoilor comunicative (care trebuie să satisfacă nu de puține ori obiective conversaționale *antagonice*) ale partenerilor de discurs în scopul unei cât mai bune „lubrifieri” a mecanismului conversațional și al evitării, pe cât posibil, a distorsiunilor majore ce pot afecta buna funcționare a acestuia, prin elaborarea unor tehnici de monitorizare și ajustare permanentă a disfuncționalităților inerente universului discursiv. Menționăm că evidențierea eforturilor de *reglementare* a continuumului verbal, ce face obiectul de studiu al analizei conversațiilor – eforturi cărora lingviștii le-au acordat un spațiu deloc de neglijat în activitățile lor de cercetare –, vine în întâmpinarea eforturilor noastre de a conștientiza importanța majoră a *dimensiunii agonale* adiacente oricărui univers discursiv, conștientizare care, odată asumată și inclusă în instrumentarul de lucru al lingviștilor interesați de dinamica practicilor discursive cotidiene, poate contribui la o mai bună înțelegere a resorturilor care stau la baza funcționării facultății limbajului. Potențialul euristic al complementarității conceptual-funcționale *agôn/normă* a fost prea puțin exploatat până acum, majoritatea specialiștilor preocupați de analiza conversațiilor dând câștig de cauză valențelor irenice implicate în cadrul schimburilor verbale, în sensul manifestării unei opțiuni categorice în direcția valorificării aproape exclusive a *principiului cooperării*, principiu ce a dobândit dreptat statutul de postulat în analiza conversației.

ALIL, t. XLVII-XLVIII, 2007–2008, București, p. 127–164

În ceea ce ne privește, credem că se impune o reconsiderare a acestei optici asupra interacțiunilor verbale, în sensul unei mult mai consistente atenții acordate agonului – implicit sau explicit – ce determină și structurează în mod definitoriu majoritatea conversațiilor cotidiene¹.

1.1. Referitor la activitatea de surprindere a regulilor constitutive ce structurează conversațiile cotidiene, trebuie să precizăm că această manieră de abordare a dinamicii schimburilor verbale a constituit o temă predilectă de reflecție pentru teoreticienii implicați în astfel de cercetări încă de la începuturile analizei de tip pragmatic, și anume chiar în cadrul teoriei actelor de limbaj ce va sta la baza dezvoltării ulterioare a studiilor consacrate funcționării contextuale a limbajului uman, care își propuseseră să evidențieze, pe lângă funcțiile de descriere și de cunoaștere ale acestuia, și capacitatea sa de a acționa asupra interacțanților. Astfel, J.L. Austin, referindu-se la performarea unor acte verbale de tip convențional (declarații oficiale, oficierea unor ceremonii etc.), afirma că, pentru ca ele să-și atingă scopul, este necesară îndeplinirea unui set de condiții, numite *condiții de reușită* (engl. *felicity conditions*), grupate după cum urmează:

a) condiții privind *procedura convențională*, conform cărora anumite persoane trebuie să rostească, în circumstanțe predefinite din punctul de vedere al uzajului oficial, anumite cuvinte, atât persoanele în cauză, cât și circumstanțele trebuind să fie adecvate derulării în bune condiții a procedurii respective;

b) condiții privind *execuția* procedurii, care stipulează faptul că punerea în practică a procedurii trebuie să fie realizată de toți participanții corect și complet;

c) condiții privind *sinceritatea*, conform cărora, odată procedura invocată, persoana respectivă trebuie să se comporte pe tot parcursul derulării sale potrivit cu atitudinea implicată de procedura în cauză, respectarea acestei atitudini fiind necesară chiar și ulterior încheierii acțiunii de performare a procedurii ca atare².

„A: [...] ă ↑ dureri de cap? amețeli?”

B: da. Și dau și din cap câteodată.

A: da?

B: pi cuvânt. + câteodată când stau pi partea stângi ↑ mă simt mai bini. Câteodată când țin capu_ășa pi dreapta ↑ dau din cap.

A: durerea de cap ↓ + unde e localizată?

B: Mă doare așa p_eiși ↑ câteodată mai am dureri ↑

A: și amețeli? când vă ridicăți ↑

B: eu cred că di la diabet ↑ =

¹ Regândirea paradigmei irenice a analizei interacțiunilor verbale (paradigmă cu statut evasicanonic în studiile de specialitate) din perspectiva unei creditări mult mai substanțiale a principiului agonal subsumat actelor discursive a constituit tema unei alte lucrări, publicată de noi sub titlul *Interacțiunea verbală, între ritual și strategie*, în „Philologica Jassyensia”, an III, nr. 2/2007, p. 105–136.

² J.L. Austin, *Cum să faci lucrurile cu vorbe*, București, Paralela 45, 2005, p. 34.

A: = dar diabetică de când sînteți?

B: di câțiva ani în urmă ↑ am fost și mi-o găsit glicemia unu nouăzeci ↑ =

A: = și câți ani?

B: da' mă credeți că nu pot să vă spun exact?

[...]

A: <Î CÂND> s-a ntîmplat? haideți ↓ faceți un efort de memorie.

B: a ↓ + și fii vreo cinci ani" (CLRVA, p. 147–148)³.

În secvența discursivă de față toate cele trei condiții sunt respectate: dialogul are loc într-un spital, fapt ce asigură îndeplinirea condiției de *procedură convențională*, atât din punctul de vedere al „calificării” discursive a celor doi protagoniști (raportul medic-pacient), cât și al asigurării contextului adecvat pentru performarea intervențiilor verbale (spitalul, ca spațiu unde o asemenea conversație poate avea loc; este puțin probabil ca o asemenea secvență discursivă să se poată desfășura, de exemplu, în tramvai, într-o sală de spectacole sau într-un restaurant); dat fiind specificul tematic al secvenței (o consultație medicală), atât pacientul, cât și medicul sunt direct interesați în îndeplinirea celei de a doua condiții – cea privind corectitudinea *execuției* procedurii. De altfel, singurul moment când îndeplinirea acestei condiții pare să fie amenințată (atunci când pacientul pare să nu-și aducă aminte un anumit amănunt, fapt ce poate pune în pericol realizarea *completă*⁴ a procedurii, sau, în alți termeni, mai apropiați demersului de față, ce ar putea distruge coerența internă a *jocului* comunicativ), locutorul „marcat” sub aspectul prestigiului social intervine prompt, folosindu-și poziția dominantă în direcția restabilirii echilibrului informațional, cerut de condiția în cauză; în sfârșit, condiția de *sinceritate* este îndeplinită implicit în cazul de față, tocmai prin statutul deja amintit al partenerilor implicați în derularea secvenței respective, statut care asigură, în același timp, și respectarea *post-factum* a condiției în cauză (în sensul că relația medic-pacient va fi reactivată de fiecare dată când cei doi parteneri se vor întâlni în contextul dat, și anume cabinetul medical).

Nerespectarea acestor condiții duce la nereușita (engl. *infelicity*) actului verbal avut în vedere, nereușită care poate fi considerată ca *rateu* (engl. *misfire*), în cazul deficiențelor de procedură sau de execuție, și *abuz* (engl. *abuse*), atunci când nu este respectată condiția de sinceritate⁵.

1.2. Aceeași problemă a necesității respectării unor reguli pe parcursul derulării unui schimb conversațional este urmărită și de celălalt reprezentant de

³ Exemplele folosite în cadrul lucrării au fost excerptate din diferite corpusuri de texte de limbă română vorbită, cu respectarea fidelă a sistemelor de transcriere adoptate de autorii fiecăruia dintre aceste corpusuri.

⁴ Din punctul de vedere al *maximelor conversaționale*, formulate de H.P. Grice ca modalități de realizare a principiului cooperării în interiorul unui univers discursiv (cf. *infra*, 2.1), avem în cazul de față o încercare de încălcare a *maximei cantității*.

⁵ J.L. Austin, *op. cit.*, p. 35.

seamă al teoriei actelor verbale, J. Searle, care, luând în considerare natura regulilor, distinge două tipuri: *reglementative* și *constitutive*, primele stând la baza unor activități preexistente (cum ar fi, de exemplu, regulile de circulație sau cele ale comportamentului în societate), celelalte generând chiar activitatea în cauză (aici intrând regulile ce guvernează diverse tipuri de jocuri).

Regulile constitutive – cele care definesc atât condițiile de existență, cât și cele de reușită ale actelor verbale, altfel spus, maniera în care forța ilocutionară a acestora ajunge să se concretizeze în efectele scontate – apar sub forma necesității îndeplinirii unui set de patru condiții, și anume:

a) *condiția esențială*, care se referă la conținutul propriu-zis al actului verbal (cerere, afirmație, salut, promisiune etc.);

b) *condiții preliminare*, care presupun îndeplinirea unor premise situaționale necesare performării în bune condiții a actelor verbale (autoritatea de care trebuie să se bucure emițătorul în cazul unui ordin; necesitatea întâlnirii dintre cei doi protagoniști în cazul salutului etc.);

c) *condiții de sinceritate*, referitoare la adecvarea sentimentelor, a convingerilor sau a intențiilor emițătorului în raport cu tipul actului performat (propria credință a emițătorului în cele afirmate, în cazul unei aserțiuni; considerarea ca oportun și în favoarea receptorului a rezultatului acțiunii la care se referă, în cazul sfatului etc.);

d) *condiția de specificare a conținutului propozițional*, cu caracter restrictiv în ceea ce privește respectivul conținut (pentru ordin sau sfat, enunțul trebuie să se refere la o acțiune viitoare a receptorului; pentru o promisiune, enunțul trebuie să exprime o acțiune viitoare a emițătorului etc.).

Putem observa o oarecare similaritate între modalitățile celor doi teoreticieni anglo-saxoni de a concepe, sub aspectul normativ, activitatea comunicativă, atât din punctul de vedere al condițiilor ce trebuie respectate (condiția de procedură convențională și cea privind sinceritatea din teoria lui Austin suprapunându-se în mare condițiilor preliminare și, respectiv, celor de sinceritate din teoria lui Searle), cât și al nivelului vizat de norme în cauză, acesta fiind, așa cum am menționat deja, unul al condițiilor de existență, ce legitimează, pe de o parte, statutul interlocutorilor în interiorul universului conversațional, iar, pe de altă parte, natura schimburilor verbale ce pot să apară între aceștia.

1.3. Dacă activitatea reglementativă prezentă în cadrul teoriilor celor doi autori menționați mai sus se plasează, așadar, cu preponderență la nivelul general al condițiilor ce fac posibilă desfășurarea unui traseu comunicativ, există o întregă direcție de cercetare care studiază aceste reguli mult mai „aplicat” și punctual, și anume din punctul de vedere al mecanismelor ce structurează dinamica conversațională. Un nume de referință ce reprezintă această direcție de cercetare

este cel al lingvistei franceze Catherine Kerbrat-Orecchioni, care, dorind să demonteze prejudecata conform căreia „conversațiile cotidiene se desfășoară în mod anarhic și aleatoriu”, este de părere că respectivele interacțiuni, „ca mai toate practicile comunicative, se derulează conform anumitor scheme prestabilite și se supun anumitor reguli de procedură”⁶. Numite și *reguli conversaționale*, acestea sunt grupate de autoare (îndiferent de caracterul lor constitutiv sau normativ, strategic sau tactic, principial sau procedural etc.) în trei categorii:

a) reguli ce facilitează gestiunea *alternanței luărilor de cuvânt* („tours/prises de paroles”), conversația fiind concepută la acest nivel drept o succesiune de intervenții verbale, fiecare participant la un schimb conversațional asumându-și, rând pe rând, statutul de emițător și, respectiv, de receptor în cadrul lanțului comunicativ:

„A: Vă rugăm foarte frumos să mai interveniți cu aștia la reatece + dexamplu, dacă eu am s-o, cumpărat un bilet de pensionar din ăla trei mii cinci sute + lung și-l dă pe data de douăzeci, să fie valabil și pe data de douăzeci + luna ci vini, adică din douăzeci în douăzeci, nuu...

B: Da alea...

A: Nu numa-n două zile sau trei sau

B: da alea-s valabili

A: (_____)

B: da alea am spus să fie valabili oricând.

A: Nu, o zis că numa-n luna respectivă, dexamplu dacă l-am luat pe douăzeci-acumaia, nu-i valabil decât luna asta, luna ci vini nu mai e bun.

B: Nu să puteți, domle, alea-s dreptu dumneavoastră.

A: Am pătit-o cu controloru.

B: Da” (LRVMI, p. 36).

În cazul de față avem o conversație purtată telefonic în cadrul unei emisiuni radiofonice, în cursul căreia primarul unei localități (B) răspunde problemelor ridicate de cetățeni (A, în fragmentul transcris). Succesiunea interlocutorilor (de tip *ababab*) decurge din specificul secvenței prezentate, în care A își prezintă problema, iar B încearcă să formuleze o soluție la problema ridicată de A. Dată fiind natura semi-formalizată a situației discursive, alternanța luărilor de cuvânt are un grad de coerență destul de ridicat, fără suprapuneri (engl. *overlap*) sau întreruperi (engl. *gap*) care să pericliteze traseul discursiv, punctele de tranziție (engl. *transition relevant place*) fiind în general de natură prozodică⁷.

Există însă și situații când alocarea rolului de locutor se face cu dificultate, fie că nici un participant la conversație nu vrea să-și asume respectivul rol, fie că, dimpotrivă, mai multe persoane își revendică în mod concomitent rolul în cauză sau, o a treia situație, cel care ia cuvântul nu este persoana „validată” la nivel

⁶ Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, I, p. 155.

⁷ *Ibidem*, p. 165–166.

discursiv. În astfel de situații se semnaleză o puternică *activitate de negociere* (explicită sau implicită) a rolului de vorbitor, fiecare participant la schimbul verbal punând în joc diferite *strategii* de evitare/preluare a cuvântului.

„A: Bonn... ++ deci ci temăă aș avut + pentru astfiz? ++ la seminar + di pregătit?

C: Componentele géo-demografici.

A: Cu cari-ncêpem; ++ [C dă din cap nehotărît] < la-alêgir.¹ > [afonizat]

[...]

A: [...] ++ Iaa sî vâdem; ++ niști problêmi legati dee năatalitate dec(i). ++ Cini sî ofêrăă? [zâbind] Da cini oferă mâi mult. +++ Da nú toți-odatâ! Așa cîte-oo...++ pe rînd r'îind vorbiți! Cîte unuu ++ că sî núú + sî nu-aglomeraz-bânca. +++ [șoapte; studenții caută prin cărți, caiete, scheme] Hai! Curaj! ++ [agită puțin mâna] Nu vres-sî nominalizez? ++ Democratic + ieste sîi ++ vă oferîți. ++ ă? [se uită spre studenții de la colțul din dreapta] Ei tre-sî vorbes-tot [cineva:] Nuu” (LRVMI, p. 113).

Dificultatea alocării rolului de locutor (dificultate pe care vorbitorul A, în calitatea sa de cadru universitar, încearcă să o depășească prin adoptarea unui ton jovial, ca strategie comunicativă menită să contracareze consecințele negative la nivel discursiv ce decurg din lipsa de cooperare din partea interlocutorilor) vine, în cazul de față, din faptul că nici unul dintre participanții la conversație nu dorește să-și asume această poziție, moment în care apare riscul unei scurtcircuitări a schimbului verbal. Dimensiunea acestei dificultăți este sporită și de faptul că interlocutorul vorbitorului A este reprezentat, de fapt, de un întreg grup de persoane, atribuirea poziției de *next speaker* fiind cu atât mai problematică cu cât numărul participanților la conversație este mai mare, rolul de partener conversațional devenind astfel din ce în ce mai difuz;

b) reguli ce asigură *organizarea structurală* a interacțiunilor verbale și care, astfel, stau la baza formulării unei *gramatici conversaționale*, conformă unui set de constrângeri și unui sistem de așteptări venite din partea interlocutorilor:

„A: bună ziua: ↑

B: bună ziua ↑

A: aș vrea <R două PATRU> bilete de fapt.

C: pa pa pa pa.

B: la revedere ↓ mulțumim mult.

C: cu plăcere.

B: pentru ↑

A: la spectacolul de luni: ↑ paisprezece.

B: hâi ↑ unchiu' vanea ?

A: da:

B: vai ↓ <R eu vă dădeam la sânge vienez că avem reducere> pentru <L domniȘOARI și DOAmni>

A: da: <Răs mulțumesc>” (CLRVA, p. 133–134).

În această *secvență*⁸ conversațională avem cinci tipuri de constrângeri interacționale, reprezentate de tot atâtea *schimburi verbale*: a) unei formule de salut trebuie să i se răspundă în limitele aceluiași *act de limbaj*; b) unei întrebări i se replică cu un răspuns; c) performarea unei formule de despărțire implică un răspuns în consecință; d) un act de mulțumire implică, de asemenea, o replică adecvată; e) performarea unei inferențe cu tentă ludică presupune din partea interlocutorului intrarea sa în „joc”, printr-un răspuns care să satisfacă condiția de *feedback* comunicativ. Cele cinci schimburi verbale prezente aici constituie unitățile dialogale minimale care stau la baza structurării secvenței în cauză, fiecare dintre ele având, prin constrângerile explicite (primele patru tipuri) sau implicite (cel de al cincilea, care necesită o activitate inferențială din partea interlocutorului) pe care le presupune, o anumită încărcătură *agonală* ce face posibilă derularea conversației în conformitate cu un anumit *scenariu* discursiv (în cazul de față, cumpărarea unui bilet la teatru într-o agenție de spectacole);

c) reguli care determină tipul de relație interpersonală – intim /vs/ distant, egalitar /vs/ ierarhic, consensual /vs/ conflictual –, acesta fiind în strânsă legătură cu sistemul politeții activ în cadrul societății avute în vedere⁹.

Propunem spre comparare două secvențe relativ identice din punctul de vedere al structurii lor (două convorbiri telefonice), însă puternic diferențiate sub aspectul relațiilor interpersonale implicate:

„VJ: Alo! mama?

CJ: Da! dragă.

VJ: Săru' mâna! mami scumpă! CE faci.

CJ: Uită! am .. mâncat de trei ori astăzi.

VJ: Ză:u?" (CORV, p. 202).

„AM: Da!

LDJ: Alo! bună seara.

AM: Bună seara!

LDJ: /ă: Sânt L.D. /i Pot să vorbesc cu domnul profesor?

[

Da: un moment! un moment.

AM:

LDJ: Mulțumesc.

AM: Cu plăcere" (CORV, p. 210).

Nivelul la care se face diferența între cele două secvențe este cel legat de raportul intim /vs/ distant, în primul caz având o conversație între fiu și mamă

⁸ Folosim aici terminologia *modelului ierarhic* propus de autoarea citată, model structurat pe 5 paliere, două reprezentând nivelul monologal (*actul de limbaj și intervenția*), celelalte trei corespunzând nivelului dialogal (*schimbul, secvența și interacțiunea*) (Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, I, p. 213).

⁹ *Ibidem*, p. 157.

(raport intim), iar cel de al doilea caz reprezentând o discuție între două persoane ce nu au în comun nicio „istorie conversațională” (raport distant). În rest, ambele secvențe se plasează la nivelul unei conversații ce implică o poziție *ierarhică* între vorbitori și cu o evidentă aplecare spre *cooperare* din partea acestora.

Toate aceste tipuri de reguli creează, la nivelul interactanților, un adevărat sistem de drepturi și obligații, în conformitate cu care aceștia își vor structura întreg setul de intervenții incluse în cadrul unui schimb verbal.

Un aspect pe care Catherine Kerbrat-Orecchioni ține să-l precizeze este că regulile conversaționale avute în vedere, departe de a avea un statut coercitiv cu tentă absolutistă,

„au un caracter probabilistic și sunt cu ușurință transgresabile: încălcările sistemului sunt frecvente și, în general, bine tolerate”¹⁰.

Aceasta nu înseamnă că nu există un anumit „prag de toleranță”, care, odată depășit, poate provoca scurtcircuite majore la nivel discursiv.

Așadar, caracterul flexibil al aplicării regulilor existente la nivel conversațional permite participanților să-și *negocieze* în permanență propriul statut avut în interiorul unui schimb verbal, această negociere a rolurilor apropiind conversația de specificul *jocurilor strategice*.

1.4. Tot la acest nivel al caracterului coercitiv subsumat funcționării oricărui univers discursiv amintim și demersul lui Jacques Moeschler (autor puternic influențat de școala anglo-americană), așa cum apare acesta prezentat în lucrarea sa *Argumentation et conversation* (1985). Dorind să-și delimiteze tipul de analiză pe care îl va întreprinde, autorul elvețian precizează că urmărește să dea o imagine a ceea ce se numește *competență comunicatională*, aceasta însă nefiind gândită nici în termeni cognitivi, nici în termeni comunicativi, ea urmând să fie abordată din perspectiva *constrângerilor discursive* care regizează orice interacțiune, ca activitate socială puternic *ritualizată*. Mergând pe ideea că fiecare individ vorbitor deține un anumit *savoir-faire* discursiv, Moeschler remarcă faptul că acesta se supune unui set de *norme, reguli și constrângeri* a căror natură încearcă să o definească. Astfel, *normele* sunt înțelese ca fiind identice cu acele „reguli normative” din teoria lui J. Searle, ele reprezentând niște convenții fixate de o anumită instituție, în timp ce *regulile* corespund „regulilor constitutive” din cadrul aceleiași teorii (ambele tipuri fiind prezentate deja de noi *supra*), ele nemaifiind proprii unei instituții, ci unui sistem, fapt pentru care au, în consecință, un grad mult mai mare de abstractizare. În ce privește categoria «constrângeri», acesteia îi este alocată un spațiu mult mai mare de analiză, constrângerile fiind înțelese drept condiții ce definesc activitatea discursivă, conform unui principiu reglementativ.

¹⁰ Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, p. 33.

Ele au mai întâi calitatea de a fi variabile, în funcție de domeniul de aplicare; apoi, fiecare constrângere

„are ca proprietate nu posibilitatea de a fi respectată (normă) sau aplicată (regulă), ci *satisfăcută*, și mai ales în mod *gradual* satisfăcută. Satisfacerea unei constrângeri ține, așadar, de domeniul unui «mai mult sau mai puțin»»¹¹.

Conform acestor caracteristici, Moeschler stabilește trei tipuri de constrângeri conversaționale¹², după cum urmează:

a) *constrângeri interacționale*, aici întrând ansamblul principiilor de natură socială care asigură fluiditatea unui ritualul interacțional: pentru ca o conversație să se poată desfășura în condiții optime, este necesar ca participanții la o astfel de interacțiune să satisfacă ritualurile de inițiere, încheiere și reparare, ce derivă din obligația interlocutorilor de a-și respecta în mod reciproc propriile „teritorii” și de a nu amenința „fața” partenerului de dialog, concepte preluate din teoria lui Goffman;

b) *constrângeri structurale*, date de existența a două tipuri de necesități la nivelul structurii oricărei conversații: una care impune participanților să continue schimbul de replici odată inițiat, iar alta care se referă la necesitatea încheierii respectivului schimb de replici;

c) *constrângeri de înlănțuire*, impuse nu de structura conversației, ci de constituenții conversaționali, fiecare dintre aceștia fiind supuși unei duble constrângeri de înlănțuire: interpretative și secvențiale. Pentru ca un constituent să fie adecvat din punct de vedere contextual, este necesară respectarea unui set de patru condiții:

– *condiția tematică*, care impune identitate tematică discursivă între constituentul de inițiere și cel reactiv;

– *condiția conținutului propozițional*, ce presupune existența unei relații semantice fie directe, fie indirecte între constituentul de inițiere și cel reactiv (este o completare, în fond, a *condiției de specificare a conținutului propozițional* prezente în teoria lui Searle, amintită *supra*);

– *condiția ilocuționară*, conform căreia prezența unei anumite funcții în replica de inițiere impune selectarea unei funcții adecvate în replica reactivă (întrebarea solicită un răspuns, aserțiunea solicită, de obicei, o acțiune evaluativă etc.);

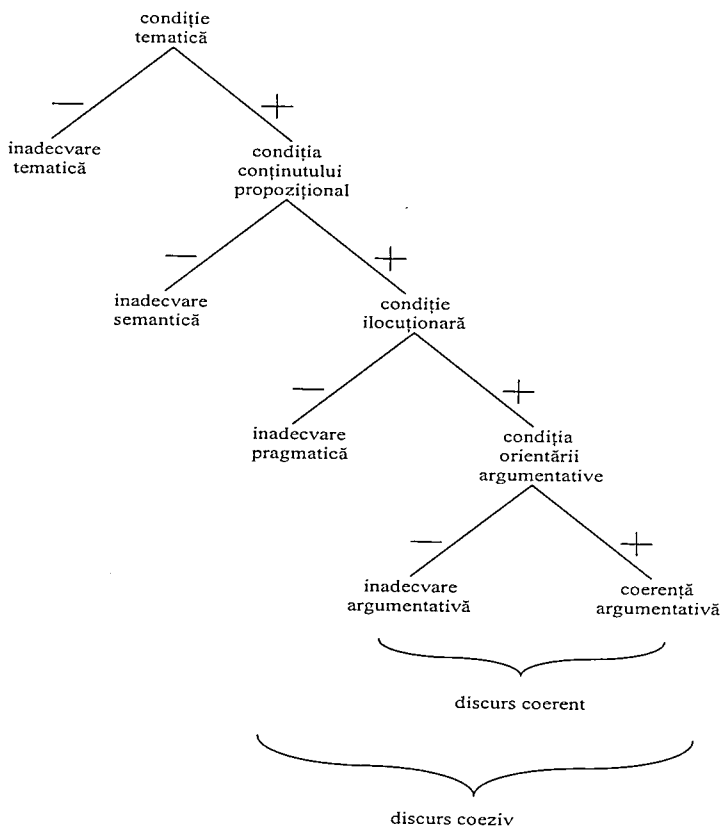
– *condiția orientării argumentative*, care impune constituentului reactiv să fie co-orientat cu cel inițiativ, în funcție de îndeplinirea acestei ultime condiții stabilindu-se *coerența argumentativă* a secvenței conversaționale avute în vedere.

Pentru că, la nivelul exemplificării, respectarea acestor constrângeri poate fi observată cu ușurință în secvențele prezentate până acum, vom reda în continuare

¹¹ Moeschler, *Argumentation et conversation*, p. 12.

¹² *Ibidem*, p. 110–118.

doar schema interconectării ierarhice a celor patru condiții de adecvare contextuală, structurată de Moeschler după cum urmează:

Scara adecvării contextuale (Moeschler)

Această prezentare de tip ierarhic a condițiilor cărora se supune orice univers conversațional, mergând de la condiția cea mai coercitivă (*condiția tematică*) până la cea mai permisivă (*condiția orientării argumentative*) ce reglementează o interacțiune verbală, îl conduce pe autorul elvețian la concluzia că „o teorie a conversației trebuie să includă o teorie a argumentării”¹³. Idee cu care suntem întru totul de acord, cu atât mai mult cu cât, în accepția noastră, atât conversația, cât și demersul argumentativ se supun unor principii organizaționale de tip *agonal*, ce

¹³ *Ibidem*, p. 119.

urmăresc menajarea și mai ales valorificarea la maximum a prestigiului social (*positive face* în terminologia deja consacrată a analizei interacțiunilor la nivel microsocioal) pe care orice locutor îl deține la un moment dat, complementaritatea celor două activități de tip discursiv fiind evidentă.

Putem observa, în concluzie, că reușita unei conversații ține de respectarea sau/și îndeplinirea unui întreg set de reguli, condiții sau constrângeri, acțiune care derivă din necesitatea gestionării eficiente a principiilor ce structurează orice univers discursiv. Orientarea permanentă a schimburilor verbale dintre interlocutori în funcție de condițiile concrete ale performării actelor verbale impune acestora o adaptare a strategiilor conversaționale la scopurile pe care fiecare le urmărește, ei fiind însă mereu atenți ca acestea să nu ajungă în situația unui hiatus iremediabil, fatal pentru continuarea conversației. Această permanentă atenție acordată supraviețuirii dialogului face din negocierea condițiilor ce guvernează schimburile verbale (*tours de parole*) o activitate cu o importanță capitală în economia oricărei interacțiuni verbale. Permanentizarea acestei activități se concretizează în stabilirea unor adevărate *ritualuri conversaționale* – un alt aspect esențial în evidențierea caracterului agonal al structurilor conversaționale.

2. În continuarea prezentării elementelor structurale de factură agonală asupra cărora am insistat până acum (prezentare al cărei scop este evidențierea o dată în plus a naturii ritualizante a interacțiunilor cotidiene), ținem să luăm în discuție cele două principii majore considerate ca jalonând orice activitate discursivă: *principiul cooperării* și *principiul politeții*, a căror impunere în domeniul analizei conversaționale a dus la o creștere exponențială a preocupărilor și teoretizărilor vizând această formă fundamentală de manifestare lingvistică a interacțiunii care este conversația cotidiană. Altfel spus, intenția noastră este aceea de a încadra cele două principii în aceeași viziune interacționist-dinamică asupra evenimentelor verbale, structurată pe ideea că, ori de câte ori se produce o situație de comunicare de factură interpersonală, aceasta evoluează în strânsă corelație cu nevoia partenerilor, exprimată prin mijloace fie directe (verbale, paraverbale sau nonverbale), fie indirecte (implicaturi, presupuziții etc.), de a-și valoriza la maximum propriul statut socio-profesional, văzut ca indice identitar în funcție de care este definită întreaga panoplie a acțiunilor cu caracter social existente la nivelul unei comunități.

Referitor la principiile ce guvernează la nivel pragmatic activitatea comunicativă, acestea au fost concepute de către G.N. Leech ca fiind de tip *reglementativ* (conform terminologiei propusă de J. Searle), ele fiind din acest punct de vedere în opoziție cu *regulile* ce guvernează gramatica unei limbi, considerate de tip *constitutiv* (în termenii aceluiași J. Searle)¹⁴. Principiile

¹⁴ Geoffrey N. Leech, *Principles of Pragmatics*, London–New York, Longman, 1983, p. 21–23.

pragmatice, a căror principală funcție este aceea de a governa planificarea și interpretarea enunțurilor, sunt supuse în ultima vreme unei tendințe ce merge în direcția unei crescânde diversificări a lor¹⁵, acest fapt fiind direct legat de caracterul proteic al comunicării umane, activitate greu de gestionat prin intermediul a doar câteva tipare comprehensive cu caracter universal. Deși această prolificitate la nivel terminologic-taxonomic își are justificarea sa, ce vine și din faptul că respectivele principii au ca principală sarcină aceea de a structura o activitate extrem de complexă, cum este cea a comunicării umane, două sunt, totuși, principiile ce au cunoscut cea mai mare dezvoltare în cadrul aplicațiilor având ca obiect analiza interacțiunilor verbale: *principiul cooperativ* și *principiul politeții*¹⁶.

2.1. Referitor la *principiul cooperativ*, acesta a fost formulat de filosoful britanic H. Paul Grice în studiul *Logic and Conversation*, apărut în 1968 și reluat ulterior în diverse alte volume¹⁷. Plecând de la decalajul remarcat de logicieni între *operatorii formali* și echivalenții lor din limbile naturale, Grice constată că s-au cristalizat două tabere care văd în mod diferit existența și relevanța teoretică a respectivului decalaj: mai întâi „formaliștii”, care dau câștig de cauză operatorilor formali în tentativa de a configura acele modele generale de validare a inferenței, ca operație logică menită să ducă la aflarea valorii de adevăr a unei propoziții, aceștia considerând decalajul respectiv drept o urmare a imperfecțiunii limbilor naturale, iar neconcordanțele în cauză, niște „excrescențe indezirabile” ce îngreunează definirea clară a conceptelor; de cealaltă parte sunt „informaliștii”, care resping acuzele celor dintâi la adresa incapacității limbilor naturale de a servi la construirea unor limbaje formale necesare intereselor științei, spunând că limbajul are ca domeniu de validitate o arie de activități infinit mai complexă decât cea care face obiectul teoretizărilor științifice și subliniind, în același timp, necesitatea formulării unei logici a echivalenților naturali a acestor operatori logici, o logică „mai mult sau mai puțin asistematică”¹⁸. Nedorind să discute „pertinența

¹⁵ Angela Bidu-Vrânceanu et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Nemira, 2001, s.v. *principiu*.

¹⁶ Geoffrey N. Leech consideră cele două principii ca făcând parte dintre principiile fundamentale ce structurează activitatea discursivă, existând și principii de ordin secund, subordonate, însă, principiilor din prima categorie (cum ar fi, de exemplu, principiul ironiei, considerat ca „parazitar” în comparație cu celelalte două; vezi *op. cit.*, p. 142).

¹⁷ În cele ce urmează, ne vom folosi de traducerea în franceză a studiului în cauză (Grice, *Logique et conversation*).

¹⁸ Confruntarea celor două tabere astfel expusă de Grice poate fi regăsită, în fond, în diferența de concepție asupra limbajului natural așa cum apare ea pe parcursul celor două perioade distincte din filosofia lui Wittgenstein: în gândirea filosofică de tinerete, filosoful dă câștig de cauză direcției logiciste asupra limbajului, pentru ca, în gândirea filosofică târzie, să acorde întâietate dimensiunii contextual-pragmatice a funcționării acestuia.

filosofică a unei reforme a limbilor naturale”, Grice își propune să demonstreze că, în fond, presupuziția existenței decalajului amintit nu este decât o banală confuzie, provenită dintr-o

„lipsă de atenție în legătură cu natura și importanța condițiilor ce regizează exercițiul conversației”¹⁹,

modalitatea de a depăși această confuzie fiind un examen atent al condițiilor generale ce guvernează desfășurarea unei conversații.

Iar o asemenea examinare îl pune pe autor în fața imperativului de a introduce în cadrul analizei sale mai întâi o serie de termeni, precum «a implica», «implicatură», «implicat», necesari unei analize adecvate a performării contextualizate a actelor verbale. Legat de noțiunea de «implicatură», Grice distinge mai întâi între *implicaturi convenționale*, al căror semantism nu este legat de valoarea de adevăr, dar care este transmis prin intermediul formei lingvistice a unei propoziții, și *implicaturi nonconvenționale*, numite și *implicaturi conversaționale*, al căror semantism este legat numai în mod indirect de conținutul lingvistic al propozițiilor.

Acest din urmă tip de implicaturi este, conform autorului englez, strâns legat de existența unor trăsături generale ale discursului, dintre care cea mai importantă ar consta în existența *eforturilor de cooperare* pe care interlocutorii le fac în mod constant atunci când se află în situație discursivă, în scopul asigurării continuității fluxului conversațional. Această trăsătură Grice o statuează sub forma unui principiu general, numit de el *principiul cooperării*, căruia este de așteptat să i se supună toți participanții la o interacțiune verbală și care stipulează faptul că orice intervenție verbală din cadrul unui schimb conversațional trebuie să corespundă în orice moment al realizării sale cerințelor impuse de scopul sau de direcția deja formulată a schimbului verbal în care interactanții sunt angajați.

Operativitatea principiului cooperării se realizează prin respectarea de către vorbitori a unui set de reguli și sub-reguli pe care autorul le formulează inspirându-se din teoria categoriilor kantiene, dintre care sunt reținute ca relevante pentru o teorie a conversației următoarele patru: cantitatea, calitatea, relația și modalitatea²⁰, acestea fiind cunoscute în literatura de specialitate și ca *maximele principiului cooperativ* sau *maximele conversaționale*. Fiecare dintre cele patru maxime se concretizează prin luarea în considerare și îndeplinirea la nivel conversațional a unor sub-reguli specifice, după cum urmează:

a) *maxima cantității* este formulată în jurul ideii că orice intervenție verbală va trebui să conțină atâta informație cât este cerută de contextul comunicativ;

¹⁹ Grice, *Logique et communication*, p. 59.

²⁰ *Ibidem*, p. 61.

b) *maxima calității* cere locutorilor să nu afirme nimic din ceea ce cred că poate fi fals sau în legătură cu care nu pot face dovada unor probe relevante;

c) *maxima relației* sau a *pertinenței* poate fi exprimată prin intermediul imperativului „Rămâi la subiect!”, regulă discursivă care ascunde un număr important de probleme ce vizează buna desfășurare a unui schimb conversațional, precum identitatea genurilor și a centrelor de pertinență posibile, maniera în care acestea se modifică pe parcursul unei conversații, procedurile ce fac posibile aceste schimbări de registru la nivel tematic etc.;

d) în sfârșit, *maxima modalității* se referă la maniera în care trebuie performate actele verbale, în scopul asigurării fluidizării și coerenței lanțului conversațional, imperativul fiind în acest caz „fiți clar!”, care presupune evitarea obscurității, a ambiguității sau a prolixității expresiilor, punându-se accentul pe caracterul logico-metodic al acestora.

Ca orice principiu ce încearcă să circumscrie în termeni exhaustivi un fenomen caracterizat prin entropie constitutivă și dinamism funcțional (așa cum sunt considerate în cadrul prezentului demers interacțiunile verbale), nici principiul cooperativ propus de Grice (împreună cu maximele ce-i sunt subiacente) nu reușește să se constituie într-un model interpretativ care să țină cont de întreaga problematică ridicată de o analiză cât mai detaliată a activităților discursive. Acest fapt îl recunoaște mai întâi însuși autorul, atunci când constată fie că unele dintre regulile incluse în cadrul principiului cooperativ sunt contestabile (așa cum se poate întâmpla în cazul celei de a doua reguli ce poate fi atașată maximei cantității: contribuția locutorului nu trebuie să conțină mai multă informație decât cea necesară – regula a cărei violare, pe de o parte, poate să nu fie considerată drept o încălcare a principiului cooperativ, iar pe de altă parte, funcția ei poate fi îndeplinită de o altă regulă, și anume regula pertinenței), fie că inventarul regulilor asociate principiului în cauză poate fi mult lărgit, prin luarea în considerare și a unor reguli estetice, sociale sau morale, dintre care autorul menționează drept exemplu regula ce poate fi prezentată sub forma imperativului „fiți politicoși!” (o regulă care va face în lingvistică o carieră cel puțin la fel de strălucită ca și principiul cooperativ, de la care, de altfel, se va și revendica).

Însă, mergând pe această linie deschisă de Grice, au fost formulate și alte luări de poziție care, recunoscând implicit sau explicit importanța deloc de neglijată a teoriei în cauză pentru dezvoltarea ulterioară a domeniului pragmalingvisticii, au ținut să nuanțeze, să reformuleze sau să combată chiar unele idei prezente în cadrul acesteia. Așa se face că, într-un număr consacrat conversației din prestigioasa revistă franceză „Communications”, în care este publicată mai întâi lucrarea cu caracter fondator a lui Grice²¹, sunt incluse un set de articole care, fiecare în parte,

²¹ Vezi nota 17.

încearcă să facă unele disocieri în interiorul teoriei autorului britanic. Mai întâi, François Flahault²² constată că unul dintre neajunsurile modului în care a fost formulat principiul cooperării constă în ambiguitatea ce planează asupra *naturii* maximelor conversaționale și a regulilor subiacente lor, în sensul că rămâne indecis faptul dacă acestea au un caracter *constitutiv* sau, dimpotrivă, unul *normativ*, altfel spus, dacă ele *fundamentează* posibilitatea funcționării conversației sau doar o *regizează*²³. Declarându-și interesul pentru ceea ce este *constitutiv* pentru structura și dinamica unui schimb conversațional, autorul se oprește asupra precizării specificului a ceea ce el numește *timpul vorbirii* (*le temps de la parole*), o noțiune esențială pentru înțelegerea funcționării oricărui univers discursiv. Iar acest specific rezidă în faptul că, pe parcursul unei conversații, „firul timpului” aferent acesteia poate fi ocupat la un moment dat doar de un singur participant²⁴, ceilalți parteneri de dialog depinzând, în consecință, de disponibilitatea celui ce deține cuvântul de a-l ceda sau nu. Continuând direcția acestei logici argumentative, autorul, nedorind să pună în discuție relevanța principiului cooperativ doar prin necesitatea introducerii distincției *constitutiv/normativ*, ajunge la concluzia că acesta poate fi reevaluat într-un mod mult mai eficient prin prisma ideii că, existând un singur fir temporal pe care participanții la o conversație sunt nevoiți să-l gestioneze împreună, este aproape inevitabil ca, la un moment dat, să apară unele disfuncționalități în procesul acestei gestionări colective a temporalității adiacente unei interacțiuni verbale. Aceste disfuncționalități sunt date în primul rând de potențialul conflictual ce grevează orice mișcare de (auto)atribuire a cuvântului în cadrul acelor *tours de parole*, considerate unități elementare în structurarea unei intervenții conversaționale:

²² În articolul intitulat *Le fonctionnement de la parole. Remarques à partir des maximes de Grice*, „Communications”, 30/1980, p. 73–79.

²³ *Ibidem*, p. 73.

²⁴ Această idee trebuie nuanțată, în sensul că, pe parcursul unei conversații *in vivo*, pot să apară numeroase suprapuneri de replici, așa cum se poate observa cu ușurință din corpusurile de limbă vorbită, a căror constituire a început în ultima perioadă să devină o preocupare din ce în ce mai stringentă pentru cercetătorii ce se ocupă de problematica extrem de complexă a oralității. Acest fapt vine, într-o oarecare măsură, să contrazică scepticismul unui Roland Barthes, de exemplu, care, în prefața numărului (30/1980) consacrat conversației din revista „Communications, afirma, împreună cu Frédéric Berthet: „[...] *in vivo*, conversația este «neînregistrabilă», «intranscriptibilă» (este inutil să se pună microfoane pe sub fotolii), corpusul de neconstituit (fapt ce ține, în fond, de deontologia anchetatorului)” (p. 5). Însă lucrurile au evoluat, ca dovadă interesul amintit pentru constituirea de corpusuri de limbă vorbită, care au fost realizate mai întâi pentru câte o limbă luată separat, însă treptat s-a ajuns la corpusuri ce includ texte reprezentând o întreagă familie de limbi (limbile romanice, în speță), așa cum este C-ORAL-ROM (*Corpora for Spoken Romance Languages*).

Pentru limba română au apărut în ultima perioadă câteva corpusuri de limbă vorbită non-dialectală care se pot consulta cu succes în direcția unei analize a structurii conversațiilor cotidiene (vezi lucrările citate în lucrarea de față).

„Astfel, atribuirea rolului de locutor este darul pe care ni-l fac cei de a căror cuvinte se vor lega și se vor articula propriile noastre cuvinte. De aceea, cuvântul nu ne este alocat fără speranță și fără temeri, și cei care ni-l dau, pentru că sunt expuși la efectele cuvintelor noastre, ne atribuie dinainte locul în care acestea ar trebui să ajungă (acest fapt se întâmplă în orice moment, dar mai ales în cel inițial)”²⁵.

În consecință, considerând că această necesitate a gestionării de către interlocutori a unui singur fir temporal constituie o realitate cu mult mai importantă pentru structura interacțiunilor verbale decât principiul cooperării, autorul francez remarcă faptul că nu putem să evităm dimensiunea conflictuală înscrisă în însăși structura interacțională a conversațiilor cotidiene.

Al doilea set de modificări aduse principiului cooperării (set formulat de Deirdre Wilson în colaborare cu Dan Sperber²⁶) începe prin constatarea faptului că principiul în cauză poate fi considerat ca stând mai degrabă la baza configurării unei teorii a interpretării enunțurilor decât a unei teorii a conversației, cum pretinde autorul britanic a fi contribuția sa. Această remarcă are ca suport în primul rând faptul că, în cadrul teoriei lui Grice, lipsește referirea la alternanțele de rol pe care actanții le realizează pe parcursul unei conversații obișnuite, aceste alternanțe constituind, de altfel, o caracteristică esențială a oricărui univers discursiv, iar în al doilea rând faptul că, în interiorul teoriei principiului cooperării, sunt incluse și unele tipuri de enunțuri irelevante pentru o situație discursivă, cum ar fi prelegerile sau articolele. Pornind de la aceste neconcordanțe, cei doi autori consideră ca oportună o reinterpretare a teoriei lui Grice, prin luarea în calcul a trei noi elemente, și anume:

a) sunt necesare dezambiguizarea și determinarea referenților, care, deși incluse în cadrul teoriei inițiale, nu au fost formulate în mod explicit;

b) unii tropi, precum ironia sau metafora, se supun altor mecanisme decât simpla implicare ce rezultă din violarea aparentă a primei reguli din cadrul maximei calității („Nu spuneți ceea ce credeți că este fals”), implicare prin care Grice încearcă să explice respectivii tropi;

c) în sfârșit, cei doi autori consideră că ansamblul maximelor conversaționale poate fi redus la o singură axiomă, pe care o denumesc *axioma pertinentei*, conform căreia, în timpul unui schimb discursiv,

„locutorul face tot posibilul să producă enunțul cel mai pertinent posibil”²⁷.

²⁵ François Flahault, *op. cit.*, p. 74.

²⁶ În articolul *Remarques sur l'interprétation des énoncés selon Paul Grice*, „Communications”, p. 80–93.

²⁷ D. Wilson, D. Sperber, *op. cit.*, p. 89. Recunoaștem aici o formulare primară a ceea ce va deveni mai târziu *teoria pertinentei*, teorie care, fiind formulată mai întâi, în 1986, în lucrarea *Relevance. Communication and cognition* (trad. fr. *La Pertinence. Communication et cognition*, Paris, Minuit, 1989), cunoaște la ora actuală o puternică diseminare în cadrul studiilor de pragmalingvistică.

În viziunea lui Wilson și Sperber, această axiomă, dublată și de corolarul conform căruia „implicațiile logice puse în valoare de forma enunțului sunt cele mai pertinente”²⁸, devine o grilă de interpretare a interacțiunilor verbale mult mai exactă și, mai ales, mult mai relevantă decât maximele conversaționale considerate în ansamblu, ea reușind să explice unele efecte ale formei enunțului asupra interpretării sale, efecte care au fost ignorate de Grice.

Cele două luări de poziție prezentate mai sus nu au fost singurele critici aduse principiului cooperativ, în forma consacrată în care a fost prezentat de fondatorul său. Mai amintim aici și constatările conform cărora maximele conversaționale pot fi considerate drept niște reguli a căror punere în practică reprezintă o activitate destul de banală, precum recomandările unui profesor de compoziție (G. Green) sau că, în fond, acestea nu au nimic de a face cu realitatea concretă, cotidiană, de desfășurare a interacțiunilor verbale, ci descriu mai degrabă o situație ideală, în cadrul căreia orice conversație devine, prin respectarea *tale quale* a regulilor în cauză, o activitate extrem de plictisitoare pentru indivizii care participă la derularea sa (S.C. Levinson)²⁹.

În ceea ce ne privește, trebuie să recunoaștem meritele reale pe care teoria lui Grice le-a avut în dinamizarea abordărilor atât la nivel practic, dar și teoretic consacrate analizei discursului sau celei a conversației. Venind în continuarea teoriei actelor de limbaj, mai ales prin dezvoltarea noțiunii de «ilocuționar» (care se regăsește în noua ipostază sub forma noțiunii de «implicatură»), teoria britanicului constituie un pas înainte în direcția unei mai bune înțelegeri a acelor caracteristici ale evenimentelor verbale ce fac din acestea momente importante în structurarea și desfășurarea socialului, considerat dintr-o perspectivă profund interacționistă. În fond, însă, putem spune că ceea ce reușește Grice prin intermediul principiului cooperării nu este altceva decât să realizeze o primă formulare a ceea ce Coșeriu va statua mai târziu ca fiind una din dimensiunile fundamentale ale limbajului: *alteritatea*. Cooperarea interacțanților la nivel discursiv în scopul eficientizării acțiunii de interpretare a sensurilor puse în joc reprezintă manifestarea alterității limbajului, adică a nevoii participanților de a fi considerați parteneri cu drepturi egale în interiorul „contractului” social manifestat la nivel comunicativ.

În plus, dorind să fim consecvenți cu linia argumentativă formulată și adoptată încă de la începutul lucrării de față, în conformitate cu care agonul constituie o dimensiune fundamentală a interacțiunilor verbale, credem că, dacă e să discutăm principiul cooperării prin prisma raportului *structură de*

²⁸ *Ibidem*, p. 92.

²⁹ Apud Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj și comunicare*, p. 46.

adâncime/structură de suprafață, acesta ar activa exclusiv la nivelul structurii de suprafață, structura de adâncime fiind ocupată în întregime de valențele agonale ale schimburilor conversaționale. La acest nivel al problematizării, însăși distincția *conflict/cooperare* își pierde relevanța, ceea ce reușește să realizeze întreg arsenalul de reguli, constrângeri sau ritualuri ce acționează la nivelul schimburilor verbale fiind o cât mai eficientă gestionare a potențialului conflictual presupus ca implicit majorității interacțiunilor verbale. Dacă se vorbește de preeminența principiului cooperării, nu putem să acceptăm această idee decât la nivelul structurii de suprafață, acolo unde nevoia continuării fluxului conversațional face ca, într-adevăr, participanții să încerce să-și camufleze fie divergențele de opinii, fie nevoia acută de a-și valoriza propriul statut social prin mijloace directe, așadar, cu un potențial conflictual evident³⁰. Însă, deși camuflate, valențele agonale reușesc să structureze în cea mai mare parte conversațiile cotidiene, prin aceea că fiecare participant la o interacțiune verbală va încerca să confere acesteia structura care îl avantajează cel mai mult, atât la nivel formal, cât și la cel tematic.

Dorim să exemplificăm cele susținute până acum printr-o secvență conversațională excerptată dintr-o interacțiune mai amplă, desfășurată între niște colegi aflați în cancelaria unei unități de învățământ (așadar, un context în care premisele cooperării sunt, cel puțin în principiu, asigurate):

„A: mă rog, da' cazarea↓ de exemplu↓ o plătesc EI↑ sau o plătești TU↓ că nu scrie aici.

B: < CIT pentru informații suplimentare sunați [la>

A: [a: deci pot să dau telefon și să ți se spună cât te costă cazarea↓ că dacă scriau aicea↓ era prea: așa.

B: s-au gândit că zece dolari deja e prea mult.

A: prînz# la revedere.# așa e↓ plătești tu absolut tot.

B: decît masa pe care am avut-o la greci↑

A: CE masă ați avut la greci.

B: ce MAsă.

A: zi-mi. a fost bună sau rea↑ că nu-nțeleg.

B: rea a fost.

A: de CE a fost rea.

B: pentru că nu mi-a plăcut. era o sala[tă care avea

C: [salată cu castravete↓ [lămîie ă:

+ B: [iaurt]

+ C: smîntînă↓

A: deci era foarte sănătoasă. și↑

[...]

³⁰ La acest nivel, putem spune că funcția de bază a principiului cooperării se suprapune într-o oarecare măsură atributelor funcției fatice din modelul lui Jakobson, fiecare având ca principal scop acela de a asigura și, respectiv, verifica calitatea „conexiunii” dintre participanții la dialog, conexiune fără de care nu se poate vorbi de reușita unei interacțiuni verbale.

C: CE preț aveau portocalele. sucul era ieftin?

B: sucul de portocale! mă rog! noi l-am luat la un bar și am dat o mie de drahme ceea ce-nseamnă vreo șaptezeci de mii de lei.

A: CÎT era.

B: două sute cinzeci de mililitri.

C: erau mai ieftine astă-vară astea. CE-i aia. Uite o ciocănitoare. uite! o vezi?

B: tucutucutucu. Da. hai mută-te-n față.

C: era prea multă liniște aici.

((**C** și **B** vorbesc despre ciocănitoare, dar nu se aude))

A: și v-au asigurat trei mese pe zi sau asta era:

C: stai că se uită la ciocănitoare

A: hai măi! las-o-n colo [sic!] de ciocănitoare

B: nu. nu ne-au asigurat trei mese pe zi# a fost micu dejun inclus în prețu cazării! care era /bed end brekfăst" (IVLRA, p. 70–72).

Suntem în cazul de față în prezența unei secvențe de tip narativ-descriptiv, cu un conținut caracterizat printr-un grad ridicat de „informativitate”: unul dintre participanți dorește să afle detalii în legătură cu condițiile de cazare/masă de care a beneficiat interlocutorul la un simpozion internațional. Deși, la nivelul structurii de ansamblu, principiul cooperării este respectat (dovada cea mai evidentă în acest sens fiind continuitatea lanțului discursiv, fără sincope majore care să perturbe respectiva linearitate), trebuie să constatăm că aceasta se face în ciuda transgresării evidente a unora dintre maximele conversaționale enumerate de Grice. Unul dintre punctele „critice” ale respectării acestora îl reprezintă, în interiorul secvenței citate, următorul schimb: „**B:** decît masa pe care am avut-o la greci / **A:** CE masă ați avut la greci. / **B:** ce MASă”, în care, conform teoriei lui Grice, ar fi încălcate nu mai puțin de trei din cele patru maxime: maxima cantității (informația vehiculată de **B** este insuficientă satisfacerii curiozității interlocutorului **A**), maxima relației (asistăm în acest punct la o redirecționare a conversației spre un alt subiect, care, deși „relaționat” inițial cu precedentul, va canaliza conversația spre un cu totul alt domeniu), dar mai ales maxima modalității, prin opțiunea pe care locutorul **B** o face în sensul utilizării unei exprimări obscur-ambigue a conținutului mesajului, prin implicarea în construirea acestuia a componentei suprasedimentale, reprezentată în cazul de față prin accentul emfatic – un accent prin excelență polisemantic.

În ceea ce privește efectele pe care nerespectarea ultimei maxime le are asupra continuității discursive, trebuie să constatăm că, departe de a o obstrucționa, aceasta are, dimpotrivă, un efect catalizator asupra derulării secvenței în cauză, o dovadă peremptorie în acest sens fiind succesiunea „în cascadă” a schimburilor verbale ce urmează respectivului moment critic. Așadar, avem în cazul de față o situație clară în care principiul agonal aferent structurii de adâncime contribuie decisiv la dinamizarea parcursului conversațional, dinamică la baza căreia se află acțiunea centrifugă a doi vectori: nevoia de a fi în posesia unei cantități de

informație optime, care să confere stabilitate statutului discursiv al locutorului /vs/ strategia interlocutorului de a-și vinde respectiva informație în condiții dintre cele mai avantajoase, pentru a-și valoriza astfel cât mai mult poziția dominantă în cadrul actului comunicativ.

Revenind la secvența ilustrativă de mai sus, putem observa că nici atunci când intervin încălcări destul de dure ale maximelor conversaționale, datorate acțiunii unor factori externi (în cazul de față, apariția bruscă a unei păsări distrage în totalitate pe unii dintre interlocutori de la subiectul inițial al conversației pentru a se „dedica” noului subiect, moment în care se produce o surclasare categorică a maximei relației), nu sunt înregistrate efecte negative majore la nivelul continuității comunicative. Singurul aspect care se poate constata este cel al intensificării din partea interlocutorului a eforturilor discursive orientate centripet („A: hai măi ↓ las-o-n colo [sic!] de ciocănițoare”), acțiune ce are drept scop re poziționarea conversației între cadrele inițiale, agreate și confirmate de comun acord de către participanți. În aceste condiții, putem spune că transgresarea maximelor principiului cooperării nu reprezintă neapărat un pericol la adresa stabilității interacțiunilor verbale, ea stând, dimpotrivă, la baza continuității conversaționale, prin caracterul profund creativ (creativitate situațională, în mod special) pe care îl implică această dimensiune agonală a actelor comunicative.

Raportul *conflict/cooperare* a fost luat în discuție de numeroși lingviști care s-au aplecat asupra structurii conversației, fiecare dintre aceștia venind cu propria metodologie în studiul subiectului în cauză. Astfel, Catherine Kerbrat-Orecchioni analizează respectivul raport din perspectiva celor două tipuri de axe ce se stabilesc în cadrul unei relații interpersonale: a) *axa orizontală*, care are plasată la o extremă noțiunea de „distanță”, iar, la cealaltă, noțiunea de „familiaritate” (sau „intimitate”), axă ce poate fi considerată ca *simetrică* din punctul de vedere al tipului de comportament adoptat de cei doi protagoniști (în sensul că, în general, ambii folosesc fie un comportament familiar, fie unul distant); b) *axa verticală*, activată în cazul în care partenerii au poziții ierarhice diferite, ei conlu crând de pe poziții inegale în interiorul conversației. Această axă are la un capăt poziția „înaltă”, „dominantă”, la celălalt capăt aflându-se poziția „joasă” sau „dominată”; din acest punct de vedere, distanța verticală fiind, spre deosebire de cea orizontală, una profund *asimetrică*, putând fi caracterizată prin termeni precum „putere”, „ierarhie” sau „dominare”. O precizare importantă a autoarei se referă la faptul că atât distanța orizontală, cât și cea verticală funcționează gradual, în sensul că, de cele mai multe ori, interacțiunile verbale î mbină în grade diferite distanța și familiaritatea (pentru axa orizontală) sau poziția dominantă cu cea dominată (pentru axa verticală)³¹.

³¹ Prezentarea detaliată a întregii problematice legate de tipologia relațiilor ce se stabilesc în situație de interacțiune verbală poate fi urmărită în Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 9–155 (idei reluate în Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, p. 41–49).

Aceasta este, de altfel, și poziția majorității specialiștilor care se ocupă cu analiza interacțiunilor verbale și care sunt de acord că acestea implică atât un „efort de colaborare” în direcția asigurării unei „sincronizări interacționale” între partenerii de dialog, cât și o dimensiune competitivă, mulți dintre ei mergând până a considera conflictul ca fiind plasat chiar în mijlocul proceselor interacționale, ca potențator al oricărei activități discursive, în deplină concordanță cu ideea lui Jacques Moeschler, conform căreia:

„Atunci când toată lumea este de acord, nu mai este nimic de spus; când există dezacord, discuția este posibilă”³².

Autoarea franceză, acceptând și ea această poziție ce stipulează faptul că, în fond, „cooperarea și conflictul sunt două componente în mod egal necesare continuării unui dialog”, de unde decurge și

„statutul paradoxal al dialogului: continuarea sa se situează undeva între armonie și cacofonie, «irénè» și «agôn», recunoașterea a unei identități și revendicare a unei diferențe”³³,

înclină, în cele din urmă, balanța în favoarea stabilirii preeminenței cooperării asupra conflictului. Plasându-se, așadar, printre „optimiștii comunicării”, Kerbrat-Orecchioni afirmă că, în ceea ce privește opoziția noțională *cooperare/conflict*, aceasta este asimetrică³⁴, „cooperarea fiind mai importantă decât conflictul, care este «marcat» în raport cu cooperarea”³⁵, acest fapt fiind cu atât mai evident cu cât și în cazul unei comunicări conflictuale este nevoie de cooperare – o dimensiune necesară, în fond, desfășurării oricărei activități interacționale.

Referitor la poziția exprimată mai sus (și în concordanță cu aceeași linie argumentativă asumată de noi până acum), trebuie să spunem că, în principiu, suntem de acord cu ideile susținute de autoarea franceză, mai ales în ceea ce privește necesitatea cooperării la nivel interacțional. Interesați în mod direct de continuarea unei conversații începute sub semnul acordului reciproc (fiind evident faptul că, fără existența unui asemenea acord incipient, interacțiunea nu ar fi avut nicio șansă să poată continua), participanții vor coopera pe parcursul întregului act

³² Moeschler, *Argumentation et conversation*, p. 153.

³³ Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 149.

³⁴ Tot despre o asimetrie la nivelul structurii discursive vorbește și Dominique Maingueneau, referindu-se de această dată la relația ce se stabilește între locutor și interlocutor din punctul de vedere al producerii și, respectiv, al interpretării unei secvențe comunicative: „Orice act de limbaj este în mod funciar *asimetric*: cel care interpretează enunțul îi reconstruiește sensul plecând de la indicii dați de respectivul enunț, dar nimic nu ne garantează că ceea ce el reconstruiește coincide cu reprezentările enunțatorului”; vezi *Analyser les textes de communication*, Paris, Nathan, 2000, p. 6. Orice proces de factură hermeneutică include, așadar, o latură agonală, dată de tensiunea instaurată între cei doi poli cu statute asimetrică care generează activitatea discursivă.

³⁵ Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 151.

discursiv, în scopul finalizării intențiilor cu care fiecare a pornit la drum. Însă tocmai acest nivel al *intențiilor* reprezintă, după părerea noastră, punctul central de unde se poate formula o abordare adecvată a principiilor ce guvernează orice activitate comunicativă, în sensul că promovarea cooperării discursive nu reprezintă altceva pentru partenerii la o conversație decât o premisă a validării propriilor strategii argumentative, fiind un fapt de ordinul evidenței că doar printr-o continuitate la nivelul schimburilor verbale respectivele strategii vor putea avea câștig de cauză.

Cât privește faptul că, așa cum este văzută activitatea comunicativă în cadrul teoriei de mai sus, conflictul este marcat în raport cu cooperarea, putem accepta această idee doar dacă, printr-un joc imaginativ, o transpunem la nivel figurativ sub forma unei imagini „telurice”, în care „scoarța terestră” a cooperării, văzută ca simbol al structurii de suprafață, este „marcată” din loc în loc de „erupțiile vulcanice” ce denotă puternica „activitate seismică” din structura de adâncime a oricărui univers discursiv, activitate generată, așa cum am mai menționat până acum, de nevoia indivizilor de a-și valoriza la nivel verbal propria personalitate. Acceptând această metaforă „telurică”, trebuie să precizăm faptul că ceea ce ne interesează pe noi în analiza interacțiunilor verbale este în primul rând structura de adâncime a acestora, altfel spus, principiile ce fac posibilă existența unei conversații în condiții concrete de desfășurare, așadar contextualizate din punct de vedere social. Or, din această perspectivă, credem că acordarea unui statut privilegiat acelei tensiuni discursive ce este camuflată în spatele unei interacțiuni verbale devine esențială pentru o înțelegere adecvată a oricărei dinamici conversaționale. Nedorind să ne plasăm neapărat printre „pesimiștii” comunicării, acordăm totuși un loc important, în strategia noastră argumentativă, disensiunilor constitutive ce structurează orice univers discursiv. Însă nu vedem în noțiunea de «conflict» o înfruntare a persoanelor la nivel corporal, ci la cel al ideilor, altfel spus, optăm pentru o variantă „soft” a agonalului, ceea ce ne permite să ne plasăm mai degrabă pe o poziție *realistă* în ceea ce privește analiza conversațională. Ajunși în acest punct al demersului nostru, putem afirma că, dacă acceptăm ideea analizei interacțiunilor verbale în termeni de *structură de suprafață/structură de adâncime*, opoziția dintre *pesimiști* și *optimiști* ai conversației va avea aceeași soartă cu cea a raportului *conflict/cooperare*, în sensul că ea își pierde relevanța la nivelul structurii de adâncime, acolo unde, dacă e să privim realist lucrurile, agonala constituie elementul potențator al oricărei interacțiuni verbale.

Tot în legătură cu raportul amintit, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu constată (mergând pe aceeași linie a diferențierii graduale a diferitelor tipuri de interacțiuni pe care o adoptă și Kerbrat-Orecchioni³⁶) că cele două elemente ale sale pot fi

³⁶ Idee prezentă și la Uli Windisch, în lucrarea *Le K.O. verbal. La communication conflictuelle*, Lausanne, L'âge d'homme, 1986, p. 95–105.

reprezentate ca cei doi poli ai unei axe discursive între care se regăsesc o mare varietate de forme conversaționale de tranziție, construite pe un amestec, în proporții diferite, între cele două tipuri de „atitudine” comunicativă. În plus, autoarea, însușindu-și poziția lui Grice, precizează că

„majoritatea formelor de interacțiune conflictuală satisfac condiția de raționalitate, definitorie pentru funcționarea principiului cooperativ, și maximele acestui principiu. Interlocutorii își «jocă» rolurile știind că «scenariile» unor astfel de forme nu implică negocierea unei soluții mutual acceptabile [...], ci sublinierea diferențelor și uneori chiar augmentarea acestora. Dezacordul este programatic, este o regulă constitutivă (în termenii lui Searle), privită ca atare de participanți. El reprezintă tipul structural nemarcat, în timp ce acordul este tipul marcat, prefațând frecvent o amplificare a dezacordului într-o secvență ulterioară”³⁷.

Se poate observa că, și în cazul de față, analiza raportului *conflict/cooperare* este făcută printr-o abordare scalară a interacțiunilor verbale, în sensul că cei doi termeni ai raportului generează, în principiu, tot atâtea tipuri de discurs, care pot evolua ulterior, prin combinația variată a acestora, spre numeroase tipuri hibridate.

În ceea ce ne privește (și reluând și în cazul de față argumentele prezentate mai sus), suntem de părere că un asemenea punct de vedere aplicat comportamentului comunicativ cotidian se oprește exclusiv și în mod inerent la nivelul aceleiași structuri de suprafață, acolo unde, într-adevăr, satisfacerea condiției de raționalitate³⁸ (redată la nivel discursiv sub forma principiului cooperativ și a maximelor acestuia) este esențială pentru asigurarea continuității lanțului discursiv. Însă, așa cum afirmam și până acum, credem că, la nivelul structurii de adâncime (nivel a cărui relevanță este decisivă pentru demersul nostru ce are ca principal scop precizarea factorilor constitutivi ai unui schimb conversațional), ceea ce devine definitoriu din punctul de vedere al dinamicii structurilor verbale este prezența aceluia *principiu agonial* asupra căruia am insistat pe parcursul acestei lucrări și a cărui funcție principală este aceea de a mobiliza întreg arsenalul argumentativ de care dispune vorbitorul la un moment dat, arsenal care poate fi echivalat cu ceea ce este cunoscut în terminologia de specialitate a pragmatolingvisticii sub denumirea de *competență comunicativă*. Acest principiu se manifestă, în primul rând, sub forma dorinței vorbitorului de a-și conserva sau, dimpotrivă, re poziționa la un nivel superior pe scara socială propriul capital de imagine de care dispune la un moment dat, acest interes fiind expresia directă a

³⁷ Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba și comunicare*, p. 64–65.

³⁸ Ținând cont de faptul că aceeași condiție a raționalității subiacente comportamentului actorilor implicați în orice activitate socială reprezintă o caracteristică definitorie a jocurilor strategice analizate în cadrul teoriei jocurilor, putem spune că principiul raționalității devine în aceste condiții un *arhi-principiu* înglobat în arsenalul conceptual al unora dintre cele mai importante teorii aplicate dinamicii realității sociale.

determinării sociale pe care fiecare individ o are de gestionat la nivelul activităților cotidiene.

Însă pertința statuării unui astfel de principiu poate fi validată și dintr-o altă perspectivă, mult mai abstractă, și anume aceea a *intenționalității* ce caracterizează orice manifestare a comportamentului uman, așa cum apare această proprietate formulată în cadrul demersului cognitivist al lui John Searle³⁹. Urmând direcția amintită, putem afirma că, fie că atribuim interacțiunilor verbale perspectiva restrânsă a intenționalității, conform căreia performarea oricărui act de limbaj «are intenția de» a modifica o anumită stare de lucru preexistentă, fie că le includem în cadrul perspectivei largite asupra intenționalității, văzută de această dată ca o proprietate «de a trimite la» obiecte sau stări de lucruri, altfel spus ca o capacitate biologică fundamentală a spiritului de a pune organismul în raport cu lumea, comportamentul uman își presupune ca inerentă dimensiunea intențională, ceea ce-i conferă un profund caracter agonal, înțeles ca relaționare cu și/sau modificare a unei anumite stări de lucru.

Limbajul, ca dimensiune fundamentală a umanului și, în același timp, principal mijloc prin care individul este pus în relație cu mediul înconjurător, reprezintă poate domeniul unde acest tip de agonal existent la nivelul intențional al comportamentului uman este cel mai bine pus în evidență, o dovadă în acest sens fiind maniera în care Wittgenstein considera jocurile de limbaj o activitate *intențională* guvernată de reguli sau, tot la acest nivel al discuției, definirea de către Searle a limbajului drept „comportament intențional guvernat de reguli convenționale”⁴⁰. Așadar, *vectorializarea* intenționalității presupusă ca implicită limbajului prin intermediul unui cadru reglementativ reprezintă o idee recurentă în cercetările dedicate acestui aspect. În plus, un alt nivel la care prezența intenționalității se face masiv resimțită este cel al argumentării discursive, relația *argumentare-intenționalitate* fiind una de *consubstanțialitate*, în condițiile în care poate cea mai clară confirmare a intenționalității comportamentului comunicativ o găsim tocmai în caracterul profund *strategic* al conversațiilor cotidiene.

2.2. Acestea fiind cele câteva observații pe care am considerat necesar să le formulăm în legătură cu principiul cooperării din perspectiva propriului demers, ne vom opri în cele ce urmează asupra celui de al doilea principiu apreciat ca determinând în mod decisiv orice activitate discursivă, și anume *principiul politeții*.

Ca fenomen social, politețea este destul de greu de definit, în primul rând datorită faptului că formele sale de manifestare sunt extrem de eterogene, variind în funcție de diverși factori de ordin spațial, temporal, social sau individual. Din

³⁹ John Searle, *L'Intentionnalité. Essai de philosophie des états mentaux*, traduit de l'américain par Claude Pichevin, Paris, Les Éditions de Minuit, 1983.

⁴⁰ Idem, *Les actes de langage*, Paris, Hermann, 1972, p. 56.

punctul de vedere al accepțiunii curente, politețea este înțeleasă preponderent sub aspectul său *prescriptiv*, ea fiind strâns legată de analiza normelor comportamentale active în cadrul unei anumite comunități date. Considerată drept o transpunere la nivel comportamental a conceptului de «savoir-vivre», fenomenul în cauză a fost pentru o lungă perioadă de timp asociat aproape exclusiv acelor „reguli de civilitate”⁴¹ ce reglementau activitățile cu caracter social, fiind perceput ca sinonim cu termenii de «deferentă» și «etichetă» și constituind, în consecință, subiectul unei bogate literaturi de specialitate, centrate asupra descrierii normelor de conduită în societate.

Încercarea (destul de recentă) de a transforma politețea într-un subiect relevant din punct de vedere științific este în strânsă legătură cu redirectionarea sferei de interes dinspre politețea văzută ca respectare a unor maniere comportamentale, înspre o analiză detaliată a modalităților lingvistice de manifestare proprii. Primele concretizări ale acestei turnări se conturează începând cu mijlocul anilor '70 ai secolului trecut, atunci când, constatând că „politețea [...] este un fenomen pertinent din punct de vedere lingvistic”⁴², autori precum R. Lakoff, G. Leech, S. Levinson și P. Brown (pe care Kerbrat-Orecchioni îi consideră ca făcând parte din „prima generație” de cercetători ce au luat în considerare latura lingvistică a politeții) transformă studiul acesteia într-un adevărat câmp teoretic, încercând, pe de o parte, să construiască un model general al politeții (sub forma unui sistem unificat de reguli), iar, pe de altă parte, să urmărească și să descrie modalitățile în care aceste reguli funcționează la nivelul interacțiunilor verbale cotidiene. Abordată din această perspectivă a dimensiunii sale lingvistice, politețea va fi considerată de acum înainte drept o „constantă a comportamentului comunicativ”⁴³, centrată în mod definitiv pe acțiunea de eficientizare a comunicării interpersonale.

Dacă, așa cum am menționat deja, primele considerații făcute asupra politeții vizau în mod special latura sa prescriptivă – acest fapt devenind, în consecință, o caracteristică a respectivei etape –, trebuie să precizăm că, în marea lor majoritate, și noile abordări de tip lingvistic ale politeții se plasează sub semnul unui numitor comun, și anume acela al *raționalității* activităților comunicative, așa cum apare el formulat în teoria lui Grice. Considerat drept un complement al principiului cooperativ, principiul politeții se revendică de la aceeași viziune teleologică asupra comunicării umane, văzută ca o activitate orientată spre îndeplinirea unor scopuri. Astfel concepute, interacțiunile verbale sunt marcate decisiv de imperativul cooperării interpersonale la nivel discursiv, cooperare care, în aceste condiții,

⁴¹ Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 161.

⁴² *Ibidem*, p. 160.

⁴³ Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj și comunicare*, p. 66.

devine un semn al asumării acelei raționalități implicite ce caracterizează orice comportament comunicativ.

În continuare, vom încerca să prezentăm pe scurt principalele teorii în domeniu, scoțând în evidență mai ales acele atitudini hermeneutice și idei teoretice care fac din politețe o activitate puternic reglementată, ce conferă interacțiunilor verbale o funcționare în mod definitoriu ritualizată, această atitudine analitică fiind adoptată de noi în perspectiva ideii de a contribui astfel la consolidarea propriei viziuni de tip agonal asupra conversațiilor cotidiene.

2.2.1. Una dintre primele încercări de redefinire a politeții dintr-o perspectivă marcat pragmatică este cea a lui Robin Lakoff, autoare etichetată de Kerbrat-Orecchioni drept „o pionieră în materie”⁴⁴. Încercând să valorifice sugestia lui Grice, conform căreia pe lângă cele patru maxime conversaționale mai pot fi adăugate și altele, acest autor specificând, drept exemplu, pe cea care ar corespunde imperativului „fii politicoși!” (cf. 2.1), Lakoff își însușește ca atare respectiva sugestie și încearcă să o pună în practică. Astfel, autoarea concepe competența pragmatică a interlocutorilor ca răspunzând în mod necesar unui număr de două imperative: 1) „fii clar!” și 2) „fii politicoș!”⁴⁴. Dacă primul imperativ stă la baza formulării *regulilor conversației* (corespunzătoare celor patru maxime ale principiului cooperativ), necesitatea respectării celui de al doilea imperativ va duce la stabilirea *regulilor politeții*, în număr de trei: a) *regula formalității*, b) *regula ezitării* și c) *regula egalității* sau a *camaraderiei*.

Prima regulă de politețe cere participanților păstrarea distanței pe parcursul unei conversații (engl. *keep aloof*), fapt realizabil prin utilizarea unor mărci discursive cum ar fi construcțiile impersonale, pronumele de politețe, titlurile onorifice etc. În plus, această regulă recomandă evitarea unor subiecte ce fac referire la unele aspecte de ordin personal sau, cu atât mai mult, intim legate de viața interacțanților, asemenea subiecte contrastând puternic (altfel spus, nefiind pertinente din punct de vedere pragmatic) cu distanța recunoscută și asumată ca atare de participanți între propriile poziții de pe scara valorii sociale.

A doua regulă presupune ca receptorului să i se acorde din partea emițătorului posibilitatea unei alegeri (engl. *give options*), aspect funcțional de această dată atunci când între participanții la schimbul conversațional există o similitudine din punctul de vedere al statutului social deținut de fiecare în parte, ei nefiind, totuși, apropiați. Respectarea acestei reguli se face prin apelul la unele mărci lingvistice, cum ar fi:

- exprimarea unor imperative sub formă interogativă;
- utilizarea eufemismelor;

⁴⁴ Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 183.

– folosirea unor formule de minimalizare a conținutului aserțiunilor produse, de tipul „într-un fel”, „într-un anumit sens”, „într-o anumită măsură” etc.

– utilizarea unor cuvinte precum „cred”, „îmi închipui”, „presupun” etc., ce acordă receptorului posibilitatea de a adera sau nu la afirmațiile emițătorului.

În sfârșit, a treia regulă, valabilă între parteneri cu statut egal sau, în cazul existenței unei inegalități în acest sens, trebuind să fie inițiată de partenerul cu un statut social superior, cere locutorului un comportament care să-l facă pe interlocutor să se simtă în largul său (engl. *show sympathy*). Această funcție poate fi îndeplinită prin apelul la unele mărci lingvistice, cum ar fi:

– utilizarea pronumelui de persoana a II-a singular;
 – folosirea prenumelor sau a hipocoristicelor în timpul conversației;
 – apelul la unele formule care, lipsite de un referent reperabil, ajută la stabilirea unor relații amicale, cum ar fi: „înțelegi”, „între noi fie vorba”, „știi”, cu varianta „știi (foarte) bine că” etc.

Fiind considerate de Kerbrat-Orecchioni ca neavând o coerență internă care să le confere posibilitatea unei perspective sistemice asupra politeții⁴⁵, formularea acestor reguli a avut, totuși, consecințe importante în direcția unei noi înțelegeri a respectivului fenomen, mai ales prin depășirea perspectivei formalizante din care acesta era aproape exclusiv analizat.

2.2.2. Un alt model al politeții este cel propus de P. Brown și S. Levinson, într-un studiu apărut inițial în anul 1978⁴⁶ și reluat, apoi, într-un volum aparte, în anul 1987⁴⁷, acest model fiind considerat de majoritatea specialiștilor în domeniu drept cea mai coerentă teorie pragmatică a politeții.

Punctul de plecare în configurarea modelului celor doi autori îl constituie încercarea de corelare a două direcții distincte de analiză a interacțiunilor la nivel social: pe de o parte, este vorba de ipoteza raționalității comportamentului uman, împrumutată din teoria cognitivă a lui H.P. Grice, conform căreia orice persoană implicată într-o activitate comunicativă va alege cele mai potrivite mijloace pentru a-și atinge propriile scopuri, de cealaltă parte aflându-se interacționismul simbolic al lui Erving Goffman⁴⁸, de unde sunt împrumutate conceptele de «față» și de «teritoriu», concepte care vor deveni în noua ipostază «positive face» și, respectiv, «negative face». *Fața pozitivă*⁴⁹ corespunde nevoii individului de a-și valoriza la

⁴⁵ *Ibidem*, II, p. 183.

⁴⁶ *Universals in Language Usage. Politeness Phenomena*, în E.N. Goody (ed.) *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, p. 56-289.

⁴⁷ *Politeness. Some universals in language usage*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

⁴⁸ Recunoștința celor doi autori pentru ilustrul lor înaintaș este exprimată în mod categoric prin dedicația aflată pe pagina de gardă a volumului: „To the memory of Erving Goffman”.

⁴⁹ Referitor la conceptul de «față» (engl. *face*), există mai multe opinii în legătură cu posibilitatea traducerii lui în limba română. Astfel, dacă Maria Carпов îl echivalează cu sintagma

maxim statutul social printr-o serie de acțiuni menite a impune partenerilor de dialog un set de imagini favorabile referitoare la propria personalitate – această noțiune având, în consecință, un puternic caracter sociopet⁵⁰ –, în timp ce *fața negativă*, de orientare sociofugă de această dată, se referă la nevoia fiecăruia de a-și prezerva integritatea propriului teritoriu, conferindu-i o cât mai solidă „imunitate” la orice tip de intruziune.

O altă noțiune importantă în economia modelului luat în discuție este aceea redată prin sintagma *Face Threatening Act* („act amenințător pentru față”), cunoscut în terminologia de specialitate mai ales sub forma abreviată FTA. Formularea acestei noțiuni a fost rezultatul constatării, de către autorii în discuție, a faptului că majoritatea actelor verbale performate pe parcursul unei conversații au un potențial amenințător (chiar dacă de cele mai multe ori implicit) la adresa feței interactanților. Coroborând această constatare cu faptul că, în cadrul unei interacțiuni între doi locutori, sunt activate patru tipuri de fețe (câte o *față pozitivă* și una *negativă* pentru fiecare interlocutor), autorii repartizează actele de limbaj în patru categorii⁵¹:

1) acte amenințătoare pentru *fața negativă* a celui care le performează, aici intrând acte precum promisiunea, de exemplu, care presupune, din partea celui care

«image publică» (*Elemente pentru abordarea logicii subiectului interactiv, în Ipostaze ale interacțiunii*, coord.: Maria Carpov, Editura „Alma Mater”, Bacău, 2004, p. 181), Liliiana Ionescu-Ruxândoiu susține că el este, „practic, imposibil de tradus în română într-o formă acceptabilă” (Ionescu-Ruxândoiu, *Limbaj și comunicare*, p. 73, idee prezentă și în *Conversația. Structuri și strategii*, ediția a II-a, București, All, 1999, p. 107), autoarea traducând *negative face* prin «eul negativ» și *positive face* prin «eul pozitiv». Ambele soluții terminologice pot fi considerate, în principiu, rezonabile, prima punând accent pe alteritatea comunicării (și înscriindu-se, astfel, în tradiția goffmaniană a conștientizării sinelui social printr-o permanentă raportare la Celălalt), în timp ce a doua se concentrează mai ales pe persoana locutorului în cadrul traseului conversațional, mai precis, la comportamentul pe care acesta trebuie să-l adopte în interiorul unei interacțiuni verbale. În ceea ce privește propria opțiune terminologică referitoare la subiectul în cauză, aceasta a fost determinată, într-o oarecare măsură, de participarea noastră întâmplătoare în calitate de martor la un dialog desfășurat între doi conducători auto de pe cursele de maxi-taxi, în timpul căruia unul dintre ei, dezavuând comportamentul duplicitar al unei a treia persoane (o cunoștință comună), a formulat următoarea afirmație la adresa acesteia: „Da, știu, el trebuie să-și facă fața, să pară cel mai corect”. Intrând în discuție cu cei doi, am putut afla că expresia în cauză («a-și face fața», cu sensul ‘a-și crea un anumit statut social’) este destul de cunoscută și utilizată în mediul profesional în care ei activau. Exploatând pertinenta lingvistică a acestor informații (pertinență validată cel puțin din perspectiva afirmației coșeriene conform căreia „vorbitorul are întotdeauna dreptate”) și coroborând-o cu faptul că în lingvistica franceză cele două sintagme au fost transpuse ca atare («face positive» și «face negative»), am considerat că putem transpune, la rândul nostru, sintagmele în cauză prin *față pozitivă* și *față negativă*, ele fiind întru totul transparente la nivelul semantic atât pentru specialiștii în domeniu, cât și pentru majoritatea vorbitorilor de limbă română.

⁵⁰ Ionescu-Ruxândoiu, *Limbaj și comunicare*, p. 74.

⁵¹ Apud Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 169–170.

o face, un angajament față de partenerul de conversație, angajament care poate fi considerat un act ce poate amenința pe viitor teritoriul emițătorului, ca urmare a obligației asumate o dată cu realizarea actul promisiv:

„SS: Adresa e Strada Coltei ↑ numărul douăzeci și șapte.

LDJ: Coltei ↑ douăzeci și șapte. [pronunță pe silabe, scriind concomitent adresa]

SS: Da. Și la interfon jos. ↑

LDJ: Da: ↑

SS: E numărul douăzeci și șapte. Da' o aștept eu jos” (CORV, p. 211).

2) acte amenințătoare pentru *fața pozitivă* a celui care le performează: scuza, autocritica, mărturisirea etc.:

„C: mă duc și eu ↑ ușurel ↑ ușurel ↑ poți ↑ ++ [xxx] și iar am uitat cum sî chiamî aia sî citesc oleacî. + mi-ai zis de trei ori.

B: lucrarea?

C: [xxx] cu domnu' profesor am stat ↑ am analizat ↑ nu lucrarea ↑ [xxx] dar am stat o dată ș_ am analizat ↑ cum ar trebui sî fii referatili ↑ știi ↓ + și ++ domnu' credi cî li știi. ș_ acuma mă chinui ↑ [xxx] ca sî parî c-am fost interesatî di sidi. adică c_ am meditat asupra lor. cî na ↑

A: (Râde) da' stai liniștitî cî ↑ + domnu' ari memorii bună.

C: da. asta ↑ pi asta mizez și eu. + da' nu-i prea plăcut. nu-i prea ↑ (râde)” (CLRVA, p. 116).

3) acte amenințătoare pentru *fața negativă* a celui căruia îi sunt adresate, aici intrând atât violările teritoriale de tip nonverbal (nerespectarea regimului proxemic valabil pentru tipul de societate în care se desfășoară actul verbal în cauză, agresivitățile vizuale, sonore sau olfactive etc.), cât și amenințările teritoriale de tip verbal (întrebările indiscrete, ordinul, cererea, interdicția etc.):

„A: CUM te cheamă.

E: hariclea.

A: ă::↑

B: hariclea. ce ↑ n-ai auzit de ea?

A: hariclea?

E: da.

A: ești româncă?

B: cum adică dacă e româncă!

A: eu n-am auzit numele ăsta pîn-acuma.

B: e:

E: nu știi de hariclea /darcle/?

A: CINE-a fost.

E: o cîntăreață de operă.

A: a: d-aia n-am auzit de ea <@ c-a fost de operă > dacă era de altceva # și CUM de ți-au pus numele ăsta.

E: n-are nici o legătură cu muzica ↓ așa că nu mai întreba” (IVLRA, p. 80–81).

4) acte amenințătoare pentru *fața pozitivă* a celui căruia îi sunt adresate: reproșul, critica, insulta, sarcasmul etc.:

„A: mi-ai sp- 1 m-ai întrebat CE vei face. <_R vei fi preşedintele-> şi <_R io ți-am spus> NU: nu-mi trebui AŞA ceva:: ↓ însă nu am încoTRO în momentu_ă:sta ↑ federația NU POate # să rămînă neconDU:să ↑ ştii că SÎNT probleme la nivel internațional ↓ ştii din auzite ↓ eu ştiu [la modul conCRET

B: şi tu te <_F şi tu te sacri:fici>

A: exact.

B: şi tu te sacrifici

A: exA:CT

B: [şi-o vei conduce tu.

A: [exA:ct. exA:CT.

B: [hai să <_Z nu

A: [exA:CT.

+B: exageră:m > că: nu [sîntem copii aicea” (IVLRA, p. 192).

Prezența unei tipologii atât de dezvoltate de acte amenințătoare-adiacente activităților conversaționale pare, la o primă constatare, deconcertantă pentru un analist al dinamicii interacțiunilor verbale, fiind destul de greu de explicat cum pot, totuși, interlocutorii să-și realizeze scopurile (de cele mai multe ori divergente) pentru care au căzut de acord să înceapă un schimb verbal, pentru că – fapt de ordinul evidenței, de altfel –, cu toată această tensiune inter- și intradiscursivă, fluxul comunicativ reușește, aproape în mod paradoxal, să-și urmeze traseul. Soluția acestei dileme este găsită de autorii invocați prin preluarea și adaptarea noțiunii de «figurație» („face-work”) din teoria lui Goffman, care va fi înțeleasă în cadrul propriei teorii ca o puternică activitate *strategică*, în sensul că tensiunea generată ca urmare a producerii aproape inevitabile a unor FTA este ținută sub control prin elaborarea unor *strategii ale politeții*, menite să diminueze potențialul amenințător al actelor de limbaj performate de participanții la universul discursiv. Datorită faptului că există un număr important de strategii dintre care interlocutorii pot alege (la acest nivel fiind în mod direct solicitată creativitatea fiecărui individ în parte), opțiunea pentru una sau alta dintre acestea se face în funcție de trei factori (Brown și Levinson):

- distanța socială care există între interlocutori (corespunzătoare unei relații interpersonale de tip orizontal);
- relația de putere stabilită între participanți (corespunzătoare unei relații interpersonale de tip vertical);
- nivelul gravității unui FTA.

Modelul lui Brown și Levinson a suscitat numeroase atitudini critice (poate și datorită faptului că este cel mai complex dintre toate modelele propuse până acum, fapt ce îl face, în același timp, și destul de vulnerabil, toți cei care se raportează la el dorind, în același timp și aproape inevitabil am spune, să-l ajusteze cu ajutorul propriilor viziuni asupra fenomenului în cauză). Dintre acestea amintim aici numai pe acelea formulate de Kerbrat-Orecchioni, care, deși recunoaște faptul că modelul celor doi constituie

„în mod incontestabil la ora actuală cadrul teoretic cel mai coerent și mai puternic, inspirând, în consecință, cel mai mult cercetările recente din domeniu”⁵²,

își exprimă următoarele rezerve⁵³:

a) teoria în cauză nu distinge în mod clar între principiile *A[alocutor sau «Alter»]-orientate* și principiile *L[locutor]-orientate* (altfel spus, între principii orientate spre interlocutor și, respectiv, principii orientate spre locutor);

b) această concepție este exclusiv și excesiv *negativă*, fundamentându-se în întregime pe noțiunea de FTA, chiar și politețea pozitivă fiind considerată ca performare a unui FTA, însoțită, însă, de o acțiune reparatorie; în ceea ce ne privește, această remarcă este cea mai „stimulativă” pentru propriul model, însă nu în sens... pozitiv, ci în unul negativ, și anume al provocării și declanșării propriei noastre contra-argumentări la adresa criticii în cauză. Însă asupra acestui aspect vom reveni în finalul lucrării, după ce vom prezenta, pe scurt, și alte modele de analiză a politeții la nivel lingvistic;

c) inventarul strategiilor evocate de Brown și Levinson poate fi considerat destul de anarhic, iar clasamentul acestora, destul de arbitrar, unul dintre motive fiind

„ambiguitatea destul de jenantă care afectează adjectivele «negativ» și «pozitiv», atunci când ele determină cuvântul «politețe»”⁵⁴.

Astfel, în ceea ce privește noțiunile de *față pozitivă* și *față negativă*, acestea au dublă proveniență: pe de o parte, ele corespund noțiunilor de «față» și, respectiv, «teritoriu» din teoria goffmaniană, iar, pe de altă parte, ele rezonază cu riturile pozitive și, respectiv, negative din teoria lui Émile Durkheim, unde primele erau caracterizate ca punând accentul pe abținere interacțională, în timp ce acelea din a doua categorie presupuneau îndeplinirea unui act intrinsec politic. Mergând pe această linie demonstrativă, politețea negativă, așa cum apare ea la Brown și Levinson, ar include, în același timp, două caracteristici: a) ea trimite la teritoriul interlocutorului și b) este construită pe noțiunea de «evitare», proprietăți care nu întotdeauna pot fi asociate. În aceste condiții, Kerbrat-Orecchioni vede ca inevitabil necesară o ajustare a modelului în cauză, pe care o va face atunci când își va construi propriul model al politeții.

2.2.3. G. Leech este cel care, în lucrarea *Principles of Pragmatics* (1983), încearcă să abordeze fenomenul politeții dintr-o perspectivă ușor diferită față de încercările anterioare. În primul rând, autorul constată că principiul cooperativ, așa cum a fost el propus de Grice, nu reușește să explice relația dintre sensul unui

⁵² Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 167.

⁵³ *Ibidem*, p. 176–179.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 177.

enuț și forța sa ilocutionară. Pentru a remedia această deficiență hermeneutică, este introdus un al doilea principiu, cel al *politeții*, care, fiind complementar cu principiul cooperativ, are rolul ca, atunci când are loc o încălcare a acestuia la nivelul structurii de suprafață, să intervină la nivelul structurii de adâncime în sensul restabilirii relației de tip cooperativ între interlocutori.

În al doilea rând, Leech introduce o distincție între *politețea relativă* și *politețea absolută*. Politețea relativă, înțelesă ca o rezultată a celor două axe din teoria lui Brown și Levinson – *axa orizontală*, ce corespunde distanței sociale, și *axa verticală*, ce redă raportul de putere între interlocutori –, se definește în termeni contextuali și aparține, în consecință, domeniului sociopragmaticii (politețea fiind covariabilă, printre altele, cu caracteristicile culturale ale contextului social), în timp ce politețea absolută se definește non-contextual, din această perspectivă – a pragmaticii generale de această dată – actele verbale fiind împărțite în *acte intrinsec politicoase* și *acte intrinsec nepoliticoase*.

Determinarea gradului de politețe pe care interacțanții trebuie să-l satisfacă într-o anumită situație comunicativă se face printr-o raportare permanentă a acestora la trei tipuri de scale evaluative:

- a) scala costului și a beneficiului pe care performarea unui enuț le induce atât la nivelul emițătorului, cât și la cel al receptorului;
- b) scala posibilităților de opțiune pe care emițătorul, odată ce a performat actul verbal, le lasă receptorului;
- c) scala exprimării indirecte.

Ca și în cazul principiului cooperării, și în ceea ce privește principiul politeții autorul formulează un set de șase maxime, fiecare subordonându-și câte două submaxime:

- I) maxima *tactului* (pentru acte directive și comisive), cu submaximele:
 - a) minimizează costul pentru celălalt;
 - b) mărește beneficiul pentru celălalt;
- II) maxima *generozității* (pentru acte directive și comisive), cu submaximele:
 - c) minimizează beneficiul pentru sine;
 - d) mărește costul pentru sine;
- III) maxima *aprobării* (pentru acte expresive și asertive), cu submaximele:
 - a) minimizează discreditarea celui alt;
 - b) mărește creditul acordat celui alt;
- IV) maxima *modestiei* (pentru acte expresive și asertive), cu submaximele:
 - a) minimizează creditul acordat propriei persoane;
 - b) mărește discreditarea propriei persoane;
- V) maxima *acordului* (pentru acte asertive), cu submaximele:
 - a) minimizează dezacordul dintre tine și celălalt;
 - b) mărește acordul dintre tine și celălalt;

VI) maxima *simpatiei* (pentru acte asertive), cu submaximele:

- a) minimizează antipatia dintre tine și celălalt;
- b) mărește simpatia dintre tine și celălalt.

Urmând, după cum cu ușurință se poate observa, aceeași viziune scalară prezentă la majoritatea cercetătorilor care au luat în discuție principiul cooperativ, Leech constată că există o ierarhie și în cadrul maximelor politetii pe care el le formulează, în sensul că unele dintre ele sunt mai puternice/importante decât altele în procesul gestionării interacțiunilor verbale. Astfel, maximele I și III sunt mai puternice decât maximele II și IV, datorită numărului mai mare de restricții la adresa comportamentului comunicativ pe care acestea le impun ca urmare a faptului că ele sunt orientate către receptor. Tot așa, submaximele notate cu a) au o importanță mai mare decât cele notate cu b), politețea negativă activată de primele surclasând, în economia unui schimb verbal, importanța politeții pozitive presupusă de cele din a doua categorie.

2.2.4. Modelul pe care Catherine Kerbrat-Orecchioni îl propune realizează, după cum însăși autoarea declară, „sinteza între Brown și Levinson (de la care este împrumutat vocabularul de bază) și Leech (ale cărui maxime corespunzătoare principiilor noastre sunt semnalate între paranteze)”⁵⁵, această acțiune de hibridare conceptuală având la bază cele trei axe în funcție de care a fost ajustat modelul lui Brown și Levinson:

a) principiile ce reglementează comportamentul locutorului atât în raport cu el însuși (principii orientate spre locutor), cât și în raport cu partenerul de conversație (principii orientate spre alocutor);

b) principiile ce țin de dinamica raportului *politețe pozitivă* /vs/ *politețe negativă*;

c) principiile privind *fața negativă* (teritoriu) /vs/ *fața pozitivă* (narcisism).

Această sistematizare a axelor în jurul cărora se organizează întregul travaliu strategic al indivizilor prezenți în cadrul unui univers discursiv constituie una dintre principalele contribuții ale lui Catherine Kerbrat-Orecchioni în domeniul analizei fenomenului politetii. Un alt element de noutate introdus în cadrul instrumentarului teoretic specific domeniului îl reprezintă noțiunea de «anti-FTA» (act „anti-amenințător”), considerat ca act ce are,

„dimpotrivă, efecte pozitive pentru fețele participanților: o creștere a teritoriului în cazul unui cadou, o valorizare a feței pozitive în cazul unei laude etc.”⁵⁶,

noțiune ce va fi redefinită, ulterior⁵⁷, ca «FFA» (*Face Flattering Acts*). Ca noțiuni antagonice, FTA și FFA reprezintă cei doi vectori implicați în mod

⁵⁵ *Ibidem*, p. 185.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 171.

permanent în configurarea strategiilor conversaționale pe care fiecare individ le gestionează în activitatea discursivă cotidiană, astfel încât

„desfășurarea unei interacțiuni apare ca un nesfârșit și subtil joc de balansare între actele de tip FTA și cele de tip FFA”⁵⁸,

o perspectivă ce favorizează, așadar, componenta ludic-agonală a interacțiunilor verbale.

Coroborând cele două modele cu cele trei axe, Kerbrat-Orecchioni ajunge să-și formuleze propriul model referitor la structura și funcționarea fenomenului politeții, conform următoarei scheme⁵⁹:

- I) Principii orientate spre *alocutor*: sunt toate favorabile acestuia.
1. *Politețea negativă*: Evitați sau atenuați amenințările la adresa
- a) *feței negative a alocutorului* (cf. Leech I-a): evitați ordinele brutale, întrebările indiscrete, pierderea inutilă de timp etc.;
- b) *feței pozitive a alocutorului* (Leech III-a, V-a, VI-a): abțineți-vă de a face remarci nepoliticoase, critici devastatoare, respingeri radicale, reproșuri violente, altfel spus, menajați narcisismul partenerului de dialog.
2. *Politețea pozitivă*: Produceți anti-amenințări la adresa
- a) *feței negative a alocutorului* (Leech I-b): faceți acestuia mici cadouri (ele întrețin prietenia), propuneți-i ajutorul sau serviciile voastre etc.;
- b) *feței pozitive a alocutorului* (Leech III-b, V-b, VI-b): valorizați fața pozitivă a acestuia prin intermediul elogiilor, complimentelor, semnelor de interes și simpatie etc.
- II) Principii orientate spre *locutor*: pot fi atât favorabile, cât și nefavorabile acestuia (de tipul „fiți modești!”).
- A) Principii acționând în favoarea *locutorului*:
1. *Versantul negativ*: Încercați să nu vă pierdeți prea ușor
- a) *fața negativă*: protejați-vă, pe cât posibil, propriul teritoriu (rezistați incursiunilor prea acaparatoare, nu faceți promisiuni imprudente etc.);
- b) *fața pozitivă*: nu tolerați ca propria imagine să fie pe nedrept degradată, răspundeți criticilor, atacurilor și insultelor etc.
2. *Versantul pozitiv*: Nu există principii corespunzătoare, datorită faptului că nu ar fi recomandat să admitem, printre principiile constitutive ale comportamentului comunicativ, unul de genul „faceți-vă propriul elogiu”.
- B) Principii acționând în defavoarea *locutorului*:

⁵⁷ Mai întâi în Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, p. 54, reluată apoi și în Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage*, p. 134 și urm. Rămânând la capitolul *inovații*, nu suntem de acord cu afirmația Liliane Ionescu-Ruxăndoiu, conform căreia „elementul de noutate cel mai important pe care îl aduce C. Kerbrat-Orecchioni în definirea politeții este considerarea acesteia drept *ansamblu de principii orientate nu numai spre receptor, ci și spre emițător*” (Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba și comunicare*, p. 94), această schimbare de optică fiind prezentă deja în modelul lui Leech, cel puțin în cazul maximelor *generozității* (maxima a II-a) și a *modestiei* (maxima a IV-a), ce au în vedere în mod evident comportamentul comunicativ al locutorului.

⁵⁸ Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage*, p. 74.

⁵⁹ Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 184.

1. *Versantul negativ*: Evitați sau atenuați anti-amenințările la adresa
 - a) *propriei fețe negative* (Leech II-a);
 - b) *propriei fețe pozitive* (Leech IV-a): dacă veți fi nevoit vreodată să vă faceți propriul elogiu, cel puțin să-l faceți utilizând litota.
2. *Versantul pozitiv*: Produceți amenințări la adresa
 - a) *propriei fețe negative* (Leech II-b): este recomandat uneori să vă „sacrificați” propriul teritoriu;
 - b) *propriei fețe pozitive* (Leech IV-b): este recomandat uneori să vă devalorizați prin intermediul unei auto-critici.

Ca o remarcă generală referitoare la sistemul politetii propus de Kerbrat-Orecchioni, se poate constata că principiile orientate spre alocutor și cele orientate spre locutor se află în relație de *complementaritate*, acțiunea lor concomitentă având rolul asigurării unui climat adecvat desfășurării interacțiunilor verbale, însă, în același timp, se observă și existența unei disimetrii între cele două categorii de principii, ca urmare, pe de o parte, a absenței tipului II-A-2 (valorizarea *propriei fețe*), iar pe de altă parte, a prezenței tipului II-B (devalorizarea *propriei imagini*). Această disimetrie a principiilor ce guvernează politețea la nivel discursiv nu face altceva decât să sublinieze ideea conform căreia

„[...] interesele celuilalt trebuie să primeze în raport cu cele proprii [...] și că grija pentru celălalt este rațiunea fundamentală a comunicării politicoase [subl. a.]”⁶⁰.

Valorizarea personalității partenerului de dialog devine, în aceste condiții, expresia generală a principiului politetii, nevoia promovării propriei imagini, pe de o parte, precum și cea a prezervării propriului teritoriu, pe de altă parte, trebuind să fie pe deplin coroborată cu necesitatea acordării întregii atenții atât *feței*, cât și teritoriului celuilalt, devenit astfel un concurent cu drepturi egale în cadrul raportului „Ego”/„Alter”.

Constatând că politețea, ca principiu ce regizează orice activitate discursivă, este omniprezentă la nivelul schimburilor verbale, Kerbrat-Orecchioni afirmă că, în consecință, comportamentul politicos poate fi considerat drept normă în cadrul interacțiunilor cotidiene, în raport cu care orice abatere de la specificul acestuia poate fi considerată ca „marcată”. În plus, exploatând aceeași idee a caracterului general valabil al principiilor conversaționale, lingvista franceză, amintind că H.P. Grice menționa ca posibilă maximă conversațională și pe cea corespunzătoare imperativului „fiți politicoși!”, susține că atât regulile constitutive ale principiului politetii, cât și cele ale principiului cooperării au un statut foarte asemănător, ele având în comun unele proprietăți precum:

- se aplică atât comportamentelor verbale, cât și celor nonverbale;

⁶⁰ *Ibidem*, p. 190.

- funcționarea lor depinde de context;
- pot fi cu ușurință transgresate;
- pot intra în conflict unele cu altele etc.

În ceea ce ne privește, considerăm că această complementaritate a celor două principii nu este altceva decât o recunoaștere din partea autoarei a plasării propriului demers sub semnul aceluiași „arhi-principiu” conversațional, și anume acela al *raționalității* oricărei activități conversaționale, conform căruia atât cooperarea, cât și politețea nu sunt decât diferite fețe ale aceleiași realități: nevoia interacțanților de a asigura continuitatea fluxului discursiv, aspect cu reverberații directe asupra definirii competențelor comunicative ale celor implicați în actul conversațional, în calitatea acestora de indici importanți în însăși definirea identității discursive (și nu numai) a interlocutorilor.

3. În finalul acestei treceri în revistă a principalelor modele aplicate politeții verbale, vom încerca să ne precizăm propria poziție cu privire la subiectul în discuție.

Mai întâi, trebuie să constatăm că principiul cooperării și principiul politeții constituie la ora actuală cele două componente principale ale majorității teoriilor ce au încercat să elaboreze un model interpretativ al conversațiilor cotidiene, ca manifestări primare ale facultății limbajului. Generalizarea celor două principii la nivelul analizei conversaționale a avut drept efect conturarea unui curent teoretic extrem de prolific, fapt ce a dus la crearea unui nou domeniu de cercetare în interiorul demersului pragmatolingvistic, ce analizează pertinența discursivă a politeții dintr-o perspectivă interdisciplinară.

Având ca premisă, așa cum am mai menționat deja, raționalitatea subiacentă oricărui comportament comunicativ, cei mai mulți cercetători au considerat necesar să sublinieze de fiecare dată că mecanismele conversaționale urmăresc, în principal, asigurarea acelei atmosfere cooperative necesare, conform teoriei lui Grice, unei cât mai eficiente transmiteri a informației între un emițător și un receptor, în calitatea acestora de elemente constitutive ale oricărui univers discursiv. Însă postularea acestui *irenism* interactiv, așa cum a fost el formulat prin intermediul teoriei autorului mai sus amintit, ne duce cu gândul, *mutatis mutandis*, la teoria matematică a comunicării, centrată pe același aspect al eficientizării transmiterii informației. Or, o asemenea perspectivă asupra politeții devine irelevantă atunci când analiza se plasează la nivelul schimburilor conversaționale, principalul scop nemaifiind acela al permeabilizării transmiterii informației, ci acela al fluidizării conversației, în sensul reglementării relațiilor interpersonale care se stabilesc pe parcursul interacțiunilor verbale. Conștientizând importanța unei asemenea schimbări de optică, mulți cercetători au încercat să depășească această viziune irenică asupra politeții, propunându-și să surprindă motivația ce stă în spatele performării unor acte de limbaj etichetate ca politicoase. Astfel, fără a se neglija importanța principiului cooperării în economia

schimburilor verbale, a început să fie pusă în evidență treptat și dimensiunea *agonală* a funcționării respectivelor schimburi, care, chiar dacă a însoțit îndeaproape multe dintre teorii, a fost mai tot timpul plasată într-o zonă marginală din punctul de vedere al importanței care i s-a acordat în cadrul analizei conversaționale. În ceea ce ne privește, aplicând distincția *structură de suprafață/structură de adâncime* teoriilor pragmatice vizate, am ajuns la concluzia că, pentru structura de suprafață, cel ce trebuie luat în considerare este principiul cooperativ, în timp ce structura de adâncime este ocupată de acea tensiune fundamentală ce pune în mișcare nevoia valorizării propriei personalități a indivizilor ce intră în interacțiune, tensiune teoretizată de noi sub forma *principiului agonal*. Din acest punct de vedere, considerăm că analiza fenomenului politeții trebuie să ia în considerare ambele principii, politețea fiind văzută de noi drept o cooperare la nivelul structurii de suprafață ce încearcă să *socializeze* principiul agonal activ la nivelul structurii de adâncime.

Această atitudine epistemică se fundamentează pe ideea că limbajul uman are un profund caracter *creativ*, care se manifestă cu precădere în situațiile de comunicare intersubiectivă. Or, creativitatea are ca suport constitutiv ideile de *diferență, tensiune și ruptură*, idei care trimit toate înspre o puternică încărcătură agonală a oricărei activități ce încearcă să inoveze în raport cu o stare de lucruri preexistentă. Limbajul uman face parte din categoria acestor activități, care, prin asumarea istoriei conversaționale ce caracterizează fie interlocutorii implicați într-un schimb comunicativ considerați în mod individual, fie un întreg grup determinat spațio-temporal și cultural, încearcă să ducă mai departe respectiva istorie, îmbogățind-o prin crearea și includerea la nivelul său a unor noi situații discursive. Astfel se ajunge la configurarea unei *competențe enciclopedice* comună unui anumit grup, însă, în același timp, individualizată la nivelul fiecărui vorbitor al său, care, pe de o parte, să poată să susțină coerența discursivă a oricărei interacțiuni verbale, dar care să poată asigura, pe de altă parte, și *diferența* necesară inovării la nivel comunicativ. În aceste condiții, putem spune că perspectiva asupra dinamicii interacțiunilor verbale cotidiene propusă mai sus poate constitui corespondentul lingvistic al fundamentării unei teorii constructiviste, antifundaționiste, antistatice și antiformaliste a cunoașterii umane, văzută în primul rând ca o cunoaștere dialogică de tip social⁶¹, pentru care *schimbarea, temporalitatea și istoricitatea* joacă roluri esențiale în cadrul activităților umane.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

CLRVA = Luminița Hoarță Cărăușu (coord.), *Corpus de limbă română vorbită actuală*, Iași, Editura Cermi, 2005.

⁶¹ Cf. Ivana Marková, *Dialogistica și reprezentările sociale*, Iași, Polirom, 2004.

- CORV = Laurenția Dascălu Jinga, *Corpus de română vorbită (CORV). Eșantioane*, București, Oscar Print, 2002.
- IVLRA = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, Editura Universității din București, 2002.
- LRVMI = Klaus Bochmann, Vasile Dumbravă (eds.), *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. 2, *Texte*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2000.
- Grice, *Logique et communication* = H. Paul Grice, *Logique et conversation*, „Communications”, 30/1980, Paris, Seuil, p. 57–72.
- Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj și comunicare* = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, All, 2003.
- Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, I, II = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, 2 vol., Paris, Armand Colin, 1990–1992.
- Kerbrat-Orecchioni, *La conversation* = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, Paris, Éditions du Seuil, 1996.
- Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage* = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage dans le discours. Théorie et fonctionnement*, Paris, Éditions Nathan, 2001.
- Moeschler, *Argumentation et conversation* = Jacques Moeschler, *Argumentation et conversation*, Paris, Hatier-Crédif, 1985.

RÈGLES, CONTRAINTES ET PRINCIPES CONVERSATIONNELS : L'INTERACTION VERBALE EN TANT QU'UNIVERS AGONAL RÉGLEMENTÉ

RÉSUMÉ

L'analyse conversationnelle est devenue le dernier temps un domaine de recherche relativement autonome, avec une méthodologie adéquate pour la poursuite du propre but – déceler les principes qui gouvernent la dynamique des interactions verbales – et avec des résultats concluants dans ce sens. Ayant comme fondement deux principes majeurs – le principe de coopération et le principe de politesse –, la majorité des démarches qui se sont proposées une analyse des structures conversationnelles quotidiennes ont crédités au maximum les deux principes, en défavorisant la dimension agonale qui détermine fondamentalement chaque mise en acte de la faculté du langage. En suivant l'aspect normé des structures discursives, ainsi qu'il est présent, comme lieu commun, dans la majorité des analyses spécifiques pour le domaine en discussion, nous avons essayé de montrer le fait que l'acceptation et, en même temps, l'inclusion du *principe agonale* dans l'instrumentaire de travail des spécialistes dans l'analyse de la conversation est en mesure de faciliter l'élaboration d'une vision et même d'une méthodologie beaucoup plus adéquate à la structure fonctionnelle du langage, dans sa qualité d'activité créative définitoire pour l'être humain.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2